

UDK 811.163.1'35

Robert Grošelj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O MOREBITNEM VPLIVU PRAVOPISNE NORME KONSTANTINA KOSTENEČKEGA NA PRIZRENSKI PREPIS DUŠANOVEGA ZAKONIKA

Avtor v prispevku analizira pravopisne značilnosti Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika (začetek 16. st.), ki spada med srbske spomenike »resavske« redakcije. Srbski cirilski pravopis »resavskega« tipa naj bi bil posledica jezikovno-normativne dejavnosti Konstantina Kostenečkega. Avtor, izhajajoč pri obravnavi zapisovanja posameznih znakov iz pravopisnih načel Kostenečkega, opozarja na razlike med pravopisom Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika in »resavskih« spomenikov na eni ter pravopisnimi načeli Kostenečkega na drugi strani.

The author analyzes the orthographic features of the Prizren Redaction of Dušan's Code (beginning of the 16th c.), which is one of the Serbian monuments of the »Resava« edition. Serbian Cyrillic orthography of the »Resava« type is presumed to be the result of Konstantin Kostenečki's linguistic-normative efforts. Basing his analysis of the writing of individual characters on Kostenečki's principles, the author points out the differences between the orthography of the Prizren Redaction of Dušan's Code and the »Resava« monuments on the one hand, and Kostenečki's orthographic principles on the other.

Ključne besede: Konstantin Kostenečki, »resavski« pravopis, Dušanov zakonik, Prizren-ski prepis

Key words: Konstantin Kostenečki, »Resava« orthography, Dušan's Code, Prizren Redac-tion

Uvod¹

»Zakonik blagovernog cara Stefana« ali Dušanov zakonik je eden izmed najpo-membnejših srbskih državnopravnih spomenikov. Nastal je v letih 1349 in 1354 ter predstavlja kodifikacijo srednjeveškega srbskega prava. V tem oziru ima v južnoslovanskem prostoru izjemen pomen. V srbski pravni znanosti je ustaljeno mnenje, da je Prizrenski prepis Dušanovega zakonika (Prz) med vsemi prepisi najbolj zvest originalni verziji Dušanovega zakonika (DZ).

Prz je nastal okoli l. 1520 in spada v obdobje t. i. »resavskega« pravopisa. »Resavska« pravopisna norma je po mnenju mnogih posledica jezikoslovne dejavnosti Konstantina Kostenečkega, ki je svoje normativno-pravopisne poglede okoli l. 1423 strnil v razpravi »Сказаније изјавлено је писменех«. »Skazanije« naj bi torej predstavljalo kodifikacijo »resavskega« pravopisa, ki zaznamuje srbsko književnost od konca druge polovice 14. st. do začetka 18. st.

¹ V članku so na sintetičen in prirejen (ponekod za pričujočo razpravo tudi dopolnjen) način predstavljeni rezultati analize pravopisa Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika iz avtorjeve diplomske naloge *Analiza pravopisa v Prizrenskem prepisu Dušanovega zakonika z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega*, mentorica dr. Vanda Babič. Ob tej priložnosti se mentorici najlepše zahvaljujem.

Ker je spomenik nastal v tem obdobju, je prispevek posvečen prav analizi pravopisa v Prz z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega. Na podlagi analize pravopisnih pravil v »Skazaniju« (originalne redakcije in izvlečka) ter na podlagi analize pravopisnih in jezikovnih posebnosti Prz (fonetična in morfološka analiza služita kot opora obravnavi pravopisa) sem skušal določiti stopnjo morebitnega vpliva Konstantinove razprave na že omenjeni prepis DZ. Obravnava je poleg tega deloma pokazala, kakšen je odnos med »resavskim« pravopisnim uzusom ter pravopisno normo Konstantina Kostenečkega.

1 Konstantin Kostenečki in »resavski« pravopis srbskih cirilskih spomenikov

Konstantin Kostenečki (Kostenski, Kostenecki), ki se je rodil okoli l. 1390 v mestu Kostenec (Pazardžiška pokrajina v Bolgariji),² spada med učence jezikovno-pravopisnih ter književnih nazorov patriarha Evtimija Trnovskega. Na začetku 15. st. je namreč odšel v samostan Bačkovo (blizu Plovdiva), da bi se pri patriarhu Evtimiju naučil pravil »trnovske« prepisovalske šole. Ker pa je patriarch že pred njegovim prihodom umrl (l. 1402), se je osnov grškega jezika ter nazorov »trnovske« šole naučil pri Evtimijevem učencu, Androniku (Kuev 1980: 129–130).

Po Bačkovu se je Konstantin verjetno nekaj časa zadržal v Plovdivu (pri plovdivskem metropolitu Damijanu; Nedeljković 1965: 468). Ker je l. 1410 sultan Musa zasedel Rodopsko pokrajino, njegov brat Sulejman pa zažgal Plovdiv, je bil Konstantin že kmalu prisiljen k umiku v Srbijo, kjer ga je sprejel srbski despot Stefan Lazarević.³ Konstantin je preživel najprej neko obdobje ob patriarchu Nikodimu, nakar je potoval (verjetno v sklopu despotovih diplomatskih misij k Musi, Mohamedu ter Tamerlanu) ter, med drugim, obiskal Carigrad, Atos in celo Palestino. Po potovanjih se je ustalil v Beogradu, na despotovem dvoru, kjer je sodeloval v dvorskem življenu (verjetno kot sodelavec samega despota), predvsem pa se je posvetil književni, prevajalski ter učiteljski dejavnosti (Kuev 1980: 130; Angelov 1967a: 162); nekateri obravnavajo Kostenečkega celo kot organizatorja šolstva v despotovini in ustanovitelja »resavske« šole (Pavlović 1965: 210–211). Po padcu Beograda pod ogrsko oblast l. 1427 je Konstantin odšel k »česarju« Vranju, Inogošta in Preševa Uglješi Vlatkoviću. Umrl je po l. 1439, mesto smrti ni znano (Jovanović 1989: 11).

Ob turški zasedbi Velikega Trnova (l. 1393) se je trnovski patriarch Evtimij umaknil v Bačkovski samostan in tja prenesel tudi svojo književno in jezikovno-pravopisno dejavnost. Le-ta se je začela že po l. 1371, ko se je Evtimij po Carigradu in Atosu (tja je odšel po l. 1363) ustalil v samostanu Svete Trojice v bližini Velikega Trnova (Dinekov 1962: 285–288). V samostanu se je s svojimi sodelavci lotil znamenitega pre-

² Točna letnica njegovega rojstva ni znana; v znanosti se pojavljata še domnevi, da se je Kostenečki rodil okoli l. 1380 (Kuev 1980: 129) oziroma po l. 1393 (Nedeljković 1965: 468); podobno velja tudi za mesto rojstva: poleg Kostenca se omenjata še Kjustendil (Belić 1960: 15) ali celo Kostenec v okolici Prilepa (Popović 1965: 450).

³ Konstantin je prišel v Srbijo najverjetneje med letoma 1410 in 1413 (Jovanović 1989: 10) ali pa že okoli l. 1402 (Popović 1965: 451).

vajanja knjig ter začel pripravljati zbirko pribl. 400 žitij, govorov, pridig, legend itn. (v obsegu 8000 strani!; Petkov 1974: 538). Slava търъновскых църквих книги (»Skazanije«: 419) nedvomno sloni na strogi reviziji – normiranju »pokvarjenih« csl. besedil⁴ po vzoru na jezikovno-stilistično in pravopisno normo stcsl. besedil (oz. besedil »Zlatega veka« bolgarske literature 9. in 10. st.) ter opirajoč se na pravopis grških originalov. Evtimijevu reformo je podprt car Ivan Šišman, kar priča o namenu posvetne oblasti, da prek jezikovno-reformatorske dejavnosti (enotnost v jeziku in pismenosti) ohrani državno ter narodno enotnost pred turško nevarnostjo (Petkov 1974: 536–539).

Najdoslednejšega naslednika je patriarch Evtimij dobil prav v Konstantinu Kostenečkem, ki je popolnost търъновскых църквих книги (puristično-restavracijska tendenca v normiranju csl. jezika) dopolnil s še močnejšo naslonitvijo na grški jezik (predvsem na normativno-jezikoslovno razpravo »Erotimata« Manuila Moshopula; Petkov 1974: 537). Konstantinovo delo, teoretično zastavljeno v razpravi »Skazanije«, naj bi nadaljeval – po vzoru na Evtimijevu »trnovsko« reformo – prepisovalski center v samostanu Resava (samostan je ustanovil Stefan Lazarević l. 1418). Vendar pa se zdi verjetneje, da je revizija »pokvarjenih« besedil sbcsl. redakcije potekala neodvisno od Kostenečkega – »resavski« pravopis bi bil tako naravni rezultat razmer v pismenstvu, podprt s plimo humanističnih vzgibov in temu primerno usmerjen k vzorom antike; »resavski« pravopis in Evtimijeva pravopisna revizija csl. besedil bi bila potemtakem analogna in skoraj sočasna pojava, ne pa prvi »posledica« drugega (prek normativno-jezikoslovne dejavnosti Kostenečkega; Ivić P. 1998: 63; Nedeljković 1965: 467–474).⁵

⁴ Pogovorni – ljudski in knjižni – csl. jezik sta bila v Evtimijevi dobi že dva različna jezikovna sistema. V csl. besedila so začeli vdirati elementi pogovornega jezika; ker pa je csl. predvsem jezik verskonamembnih besedil in ker so le-ta »nespremenljiva«, je postala revizija nujen predpogoj za ohranjanje »čistosti« verskega oznanjevanja (Petkov 1974: 536).

⁵ »Skazanije« je verjetno najpomembnejše, vendar pa ne edino Konstantinovo delo. Za srbsko književnost je izrednega pomena »Žitije despota Stefana Lazarevića«, ki predstavlja novost v srbski književnosti – pisec se je namreč oddalil od hagiografskih besedil prejšnjih obdobjij (»Žitije Sv. Save«, »Žitije Sv. Simeona«, »Žitije Stefana Dečanskega« itn.), tj. od tradicionalnih schem, po katerih naj bi bilo življenje protagonista pogojeno z božjo voljo, z željami svetnikov oz. s »svetostjo« njega samega (Pavlović 1965: 213; Popović 1965: 454). Namesto tega je Konstantin izbral – glede na ostala besedila – dokaj resnično obravnavo zgodovine (čeprav ne brez formalističnih digresij v biblijsko metaforiko) po vzorcu na antične in bizantinske avtorje (Plutarh in njegova biografija Aleksandra Velikega itn.) in umestil despota v geografsko, zgodovinsko ter družbeno-politično realnost JV Evrope tega obdobja (Popović 1965: 454–455; Grickat 1965: 478; Kuev 1980: 137). Sestavni del književne dejavnosti Kostenečkega so bili tudi prevodi. Nedvomno velja za prevod Kostenečkega »Историја писаних пѣсми« (»Istoriya pisanih pesmi«) bizantinskega pisca Teodorja Kirskega iz 5. st. (prevod razlage Salomonove »Visoke pesmi«; Angelov 1967a: 163; Jovanović 1989: 11). Z nekoliko manj gotovosti veljata za njegovi deli tudi »Съміотрени възгледи« (»Smyotreni vyzgledi«) (»Potovanje po Palestini«), prevod fragmentarnih opisov krajev v Palestini (Kuev 1980: 141; Angelov 1967a: 190), ter prevod astronomsko-kozmografskih odlomkov, ki se nahajajo v nekaterih rokopisih iz 16. st. (Lovčanski, Visarionov zbornik ter Drinov rokopis; Angelov 1967a: 164–166), t. i. »Odlomki srednjeveške kozmografije« (Trifunović 1965: 466).

1.1 Nastanek »Skazanija«

Kot je bilo omenjeno že v prejšnjem poglavju, se je Kostenečki v svoji jezikovno-pravopisni dejavnosti naslonil predvsem na patriarha Evtimija Trnovskega. Po seznavitvi s srbsko književnostjo je Kostenečki namreč opazil, da je srbski pravopis daleč od norme »trnovske« prepisovalske šole (Kuev 1980: 130–131). Menil je, da bi bilo v Srbiji težko najti pravilno in usklajeno napisano knjigo, zato si je zadal kot cilj reformo pravopisa. Po naročilu despota Stefana⁶ (kar priča o kulturni in jezikovni, in ne le družbeni osveščenosti vladarja) se je Konstantin nekje po l. 1423 lotil pisanja razprave »Skazanje« (Nedeljković 1965: 469). Pravi Konstantinov namen pa je bil na podlagi razprave »Skazanje« napisati – ob despotovi želji – веџше же величенїе, torej slovnično-normativno delo, t. i. **типик** (Petkov 1974: 536–537).

V skladu z učiteljsko, jezikovnoreformatorsko ter intelektualno dejavnostjo na sploh (Kostenečki je znan tudi kot »Filozof« in »Gramatik«) se Konstantinu pripisuje odločilna vloga pri ustanovitvi »resavske« prepisovalske šole in pri pravopisu njenih prenovljenih besedil (EJ 7: 66; Popović 1965: 452). Kljub temu pa je bolj verjetno, da je bil Konstantin le eden izmed dejavnikov te šole (čeprav je bil njegov prispevek pomemben), medtem ko naj bi »resavska« besedila imela dosti bolj spontano evolucijo v širšem kulturnem smislu (stremljenje k arhaizaciji jezika po vzoru na stcsl. ter naslonitev na grško-antično tradicijo).

»Skazanje« se v Konstantinovi, tj. »dolgi« redakciji, pojavlja le v enem prepisu iz okoli l. 1640 (prvi ga je v celoti objavil V. Jagić v »Рассуждение южнославянской и русской старины о церковнославянском языке« l. 1885; Petkov 1974: 531–532). Besedilo, ki spada v sbcsl. redakcijo,⁷ je napisano po grških retorično-stilističnih vzorcih – je zahtevno in težko razumljivo (Popović 1965: 459; Trifunović 1965: 466; Ivić P. 1998: 64). Njegova uporabna vrednost je zaradi tega verjetno dokaj majhna in njegova načela bi ostala izolirana, »umetelna« tvorba, v kolikor ne bi obstajala tudi »kratka« redakcija neznanega avtorja (izvleček iz Konstantinovih pravopisnih pravil), ki se pojavlja v 17 prepisih različnih redakcij (bolgarske, srbske, vlaškomoldavske ter vzhodnoslovanske). »Гia словеса въкратцѣ« (»Slovesa«) tako kažejo na posredni prenos Konstantinovih pravopisnih načel v širši slovanski prostor (Angelov 1967b: 200–204; Derganc 1986: 322–323).

Hkrati pa »Skazanje« ni le pravopisna razprava, ampak – v skladu s Konstantinovimi interesi – tudi razprava o izvoru stcsl., didaktična razprava (verjetno je Kostenečki dejansko poučeval otroke tako na dvoru kot v Resavi) ter moralistično delo, v katerem Konstantin biča srbske ljudske običaje, ki niso v skladu s cerkvenimi pravili in bi lahko bili tako vzrok kot tudi odraz »pokvarjenosti« srbskih verskonamembnih knjig (Kuev 1980: 131; Petkov 1974: 535–537; Schultze 1964: 36–37).

⁶ Razprava »Skazanje« je posvečena despotu Stefanu Lazareviću.

⁷ »Skazanje« izkazuje »resavski« pravopis, ne Konstantinovega (Nedeljković 1965: 474).

BY

1.2 »Skazanije« kot normativno-pravopisna razprava

Pravopisno poglavja v »Skazaniju« ne predstavlja homogene celote, saj so razpo-rejena skozi vso razpravo: pravopisni del se nahaja že na samem začetku (pogl. 6–17) in predstavlja skoraj tretjino celotne razprave, prevodoslovni del (predvsem komen-tarji napačnih prevodnih rešitev) se nahaja v pogl. 31–35 in proti koncu razprave, v pogl. 37 pa se Kostenečki – po vzoru na grške slovnice – dotakne še splošnih jezikoslovnih vprašanj (ki za pravopisni del nimajo pomena). Za pričujočo analizo so po-membni le tisti deli razprave, v katerih so obravnavana pravopisna vprašanja (v njih je zajeta t. i. pravopisna reforma Kostenečkega, mogoče tudi »resavske« šole; ta bi bila razširjena v morebitnem tipiku).

1.2.1 Prvih pet poglavij tvori uvodni del »Skazanija«. V uvodu Konstantin pred-stavi svoj namen, da bi s pomočjo razprave popravil srbske verskonamembne knjige (»Skazanije«: 387–389). Kot zgled služita avtorju »Skazanija« na eni strani njegova učitelja, Andronik in patriarh Evtimij Trnovski (torej »trnovski« prepisi), na drugi pa Manuil Moshopul in njegova »Erotimata«, s katero se je končalo »kvarjenje« besedil v grški književnosti (»Skazanije«: 389–394; Jagić 1885–1895: 490). Že v naslednjem poglavju Konstantin pravi, da so tudi zaradi »pomanjkanja gorečih učiteljev in va-ruhov pravilnosti v pisanku« od 38 črk (pogojno, z nosnikoma, jih je 40) 3 popolnoma izginile (κ, Φ, ψ), 12 pa se jih nepravilno zapisuje (ε, σ, β, η, ι, ξ, ο, ω, ιο, ιε, ψ, κ; Jagić 1885–1895: 374, 491). Na tak način pokaže na razliko med skladno rabo grafičnih znakov v grškem pravopisu ter pravopisno neusklajenimi slovanskimi knjigami (»Skazanije«: 394–396). Potem preide Kostenečki na izvor cirilo-metodovega jezika ter na opis kvarjenja »dobrih prepisov« (»Skazanije«: 396–399).

S 6. poglavjem se začne prvi pravopisu namenjeni del »Skazanija« (str. 399–400). Kostenečki na začetku govoriti o izvoru posameznih črk: 24 izključno grškim (del bese-dila z njimi se je izgubil; op. R. G.) sledi 9 izključno slovanskih (σ, ε, ς, η, ι, ξ, ο, ω, ιο, ιε) in κι, ki je napol grška napol slovanska (κ in ιι imata poseben status). Črke naj bi bile razporejene ali na običajen azbučni način (pomešane), kar Kostenečkemu ni všeč, ali pa – na način, ki ustrezca izvoru črk in ki je primeren za poučevanje – tako, da 24 grškim črkam (in σ, ki ima pri Grkih številsko vrednost) sledi 5 kombiniranih in nato ostalih 8 popolnoma slovanskih. V sledečem poglavju se Kostenečki dotakne imen posameznih črk (»glasovna« metoda). V 8. in 9. poglavju (»Skazanije«: 400–401) Kostenečki ugotavlja, da sestavljalcem slovanske azbuke ni zadostovalo 24 grških znakov; za slovanske potre-be so morali grškemu naboru črkovnih znakov dodati še novih 14. Od vseh 38 pa se sedaj kar 15 znakov (torej 3, ki so popolnoma izginili, ter 12, ki se jih nepravilno zapisuje) ne uporablja v skladu s stcs. pravopisom. S tako pomanjkljivim pravopisom ni možno vzdrževati natančnosti verskonamembnih besedil, saj je s tega vidika »srbska književnost, po Konstantinovem mnenju, izgubila globino razuma, jezik pa je postal težkoslišen« (Jagić 1885–1895: 493).

Iz tega dejstva sledi potreba po analizi vzrokov izgube črk oz. nepravilnosti v pisanju črk (ter apostrofa ['], dasij [^] in – na koncu – pajerčika [:]) in po osnutku za

pravopisna pravila, ki so predstavljena v pogl. 10–12 (»Skazanije«: 401–423). V okviru 12. pogl. (»Skazanije«: 419) Konstantin omenja, da je namen navedenih pravil əлօвօү /.../ տեսակներ – razprava bi torej predvsem opozorila na pravopisne napake (v njej se nahajajo le osnutki za pravila), iz nje pa bi lahko – ob morebitnem despotovem ukazu – nastal priročnik natančnejših pravil (сийль тыйник еңестәби шәрттәмәттә).

Po 12. poglavju Kostenečki preide na տեսակներ ostalih grafičnih znakov: v 13. pogl. (»Skazanije«: 423–426) je na vrsti titla in njen izvor iz napisa na Kristusovem križu; v 14. pogl. (»Skazanije«: 426) ponovno obravnava tri črke, ki niso načelovalne (ы, ՚, ՚); v 15. pogl. (»Skazanije«: 426–427) sledi obravnava naglasnih znamenj (тонасъ), v 16. pogl. (»Skazanije«: 427) pa še apostrof, dasija in инила. Pravopisni del »Skazanija« se zaključi v 17. pogl. (»Skazanije«: 428–430) z obravnavo nadvrstičnih znakov in ločil.

1.2.2 Posebno mesto v pravopisnem delu »Skazanija« zavzema način obravnave zapisovanja črkovnih znakov, ki sloni na razdelitvi črk na tri kategorije (prim. »Skazanije«: 481–483):⁸

- ռօսոդ՛տքանակած պիշտենա (t. i. vladajoče črke),
- (սամոհաւածեանակած պիշտենա (t. i. načelovalne črke),
- ռոկորդակած պիշտենա (t. i. podrejene črke).

Konstantin razporeja te tri kategorije po dveh kriterijih: »načelovalnosti« (tukaj pride v poštew problematika pridihov) ter »zlogotvornosti« (»Skazanije«: 414–417). Kriterij »načelovalnosti« Kostenečki razлага s pomočjo dasije in apostrofa: omenjeni nadvrstični grafični znamenji namreč stojita na črkah, ki so načelovalne in niso vladajoče, temveč podrejene (»Skazanije«: 414). Kostenečki jih v nadaljevanju tudi eksplicitno našteje: Ա, Ե, Ւ, ՚, ՞, Ո, Ր, ՚, Թ, ՚, Ր և ՚ (ki bi lahko nosili nadpisana dasijo in apostrof, če bi bili načelovalni). Na besednjem vzglasju lahko stojijo tudi vsi soglasniki – vladajoče črke⁹ (Schultze 1964: 80).

Kriterij »zlogotvornosti« nekoliko dopolnjuje zgornjega. V opoziciji nastopata skupini vladajočih in podrejениh črk. Podrejene črke v primeru »zlogotvornosti« (pravilnega tvorjenja zloga) niso le samoglasniki, ampak so lahko tudi soglasniki na neprvem mestu v zlogu. Vladajoča črka si lahko podredi eno ali več istovrstnih črk, vendar potrebuje za pravilno »zgradbo« zloga še eno izmed načelovalno-podrejениh črk ali izključno podrejениh (Կ, ՚, ՚, ՞). Na ta način Kostenečki ugotavlja, da je prisotnost samoglasnikov v zlogu nujen predpogoju »zlogotvornosti«, tj. za pravilno »zgradbo« zloga (Schultze 1964: 83).

Shematični prikaz razporeditve in funkcij črkovnih znamenj bi bil naslednji:

- načelovalne črke: vsi samoglasniki, ki stojijo na besednjem vzglasju;

⁸ Sam Konstantinov »pravopisni algoritem« bi si zaslužil – zaradi svoje kompleksnosti – posebno obravnavo. Na tem mestu sem se omejil le na osnovne poteze njegove pravopisne teorije, torej na tiste črte, ki so nujno potrebne za pravilno razumevanje naše pravopisne analize.

⁹ Avtor se pri opisu črk poslužuje tudi slikovitih primerjav – tako primerja ռօսոդ՛տքանակած պիշտենա z moškimi, սամոհաւածեանակած պիշտենա pa z ženskami. Načelovalne črke se lahko odpravijo ven le s pokrivalom (dasija in apostrof), medtem ko se za moškega žensko pokrivalo ne spodobi, zatorej vladajoče črke na besednjem vzglasju ne nosijo nadpisanih nadvrstičnih znamenj (»Skazanije«: 422).

- vladajoče črke: vsi soglasniki, ki stojijo na začetku zloga;
- podrejene črke: vsi samoglasniki, ki ne stojijo na besednem vzglasju, in vsi soglasniki v neprvi poziciji v zlogu (Schultze 1964: 80–81).¹⁰

Poleg navedenih se v »Skazaniju« in »Slovesih« nahajajo še drugi izrazi, s katerimi si je Kostenečki pomagal pri razlagi pravilne rabe znakov. Tašni izrazi so še: *съвръшително [писме]* – končna črka (tj. na besednem izglasju), *макарено и повеийтелно [писме]* – črka, ki nastopa v oblikah velelnega naklona, *спометно [писме]* – črka, ki nastopa v oblikah povednega naklona itn. Konstantinovo »zatekanje« k novim jezikoslovnim pojmom, s katerimi bi rad čim bolj ustrezno razložil rabo grafičnega znamenja, priča o tem, da se je zavedal pomanjkljivosti osnovne razdelitev črk na načelovalne, vladajoče in podrejene; le-ta namreč ne pokrije vseh »položajev«, v katerih se lahko določen grafični znak zapisuje.

2 Jezik in pravopis starejših srbskih pravnih besedil

DZ po svojem nastanku (l. 1349 in l. 1354) spada v dobo Nemanjićev (traja od pribl. 1170 do 1371), ki jo P. Ivić (1998: 28) poimenuje »uzlet srpske pismenosti i učvršćenje diglosije«. Diglosijsko nasprotje sta v tem obdobju predstavljala srbska redakcija cerkvene slovanščine (sbcsł.) in ljudski jezik – štokavski govor v pisani obliki. Srbska družba je torej v tem obdobju uporabljala dva jezikovna sistema, ki sta bila funkcionalno diferencirana – eden je bil obravnavan kot »višji«, izbran in bolj učen, drugi pa smatran kot »nižji«, enostavnejši, bolj ljudski in pogovorni (Ivić P. 1998: 29; Toporišić 1992: 33).

Verskonamembna besedila in sama liturgija sta bili lahko samo v »višjem« jeziku; raba sbcsł. pa je vendarle bila širša – tudi največji del srbske književnosti (originalne in prevedene) je napisan v tem jeziku ter večina spominskih napisov na zgradbah, nagrobnih napisov in zapisov v knjigah, ki so najpogosteje delo menihov (Ivić P. 1998: 33).

V pravnih besedilih je stanje nekoliko bolj zapleteno: sbcsł. je jezik prevedenih besedil (kot sta Skrajšana sintagma in Justinijanov zakonik), medtem ko je DZ (originalno srbsko besedilo) napisan večinoma v ljudskem jeziku, z nekaj primesmi sbcsł.¹¹ V vladarskih poveljih so v sbcsł. napisani praviloma uvodni deli (aringe), ki razlagajo pobožne pobude izdajateljev dokumentov, medtem ko v sami dispoziciji prevladuje ljudski jezik. Slednji prevladuje tudi v poslovnih spisih (pisma, lastniški dokumenti in povelje srbskih vladarjev Dubrovniku). Dokumenti te vrste so nastajali predvsem v uradih vladarjev, kjer so se z administrativnimi posli ukvarjali laiki. Spisi so morali biti razumljivi vsem zainteresiranim,¹² poleg tega pa laiki običajno niso imeli izobrazbe,

¹⁰ Tej funkcionalnih razlagi črk (posledično tudi glasov) stoji kot protiutež razлага glasov po kriterijih grške slovnice (γλασημά in σκριπτημά πίσμενα; »Skazanje«: 483), ki pa je za pravopisna načela Kostenečkega brezpredmetna.

¹¹ Enako A. Belić (1960: 18–19) za akte »privatne« vsebine. P. Ivić (1998: 60) ugotavlja, da so v ljudskem jeziku napisani tudi zakonski spisi v po-nemanjiškem času, npr. rudarski zakonik despota Stefana in mestni statut Novega Brda.

¹² O jedrnatosti, enostavnosti, jasnosti in razumljivosti modernega zakonskega jezika, gl. Pavčnik-Perešić (1996: 197–200).

ki bi jim omogočala obvladovanje natančnosti sbcsl. jezika in stila (Ivić P. 1998: 34). P. Đordić (1971: 72) ugotavlja, da se že v spisih 12. st. pojavlja razlikovanje v grafiji uradovalnih dokumentov ter besedil verskonamembne vsebine (npr. Miroslavov in Vukanov evangelij). Prvo skupino namreč zaznamuje poenostavljanje grafije, npr. nezapisovanje t. i. jusov (črk, s katerimi sta se označevala nosna samoglasnika), medtem ko se v skupini sbcsl. spomenikov ti še pišejo, izgovarjajo pa ne. Poenostavljanje stcsl. grafije je torej značilno za jezik dvorskih uradov, kjer so se sestavljale povelje v ljudskem jeziku.

Kljub temu pa je jezik pravnih in poslovnih spisov težil k oddaljevanju od ljudskega jezika – vedno bolj se je ukalupljal in se s tem izogibal elementom pogovornega sloga in dialektizmom, ki bi jih lahko vnesli pisci dokumentov. Tako se marsikdaj pojavljajo klišejske formule uradniškega jezika, ki so skovane po starem slogu; poleg tega se v pravnih spisih pojavlja še tujejezično, običajno podomačeno grško pravno izrazje (Ivić P. 1998: 41).

O jeziku DZ posebej govori Irena Grickat-Radulović (Grickat 1997a). Po njenem mnenju so najstarejši rokopisi DZ pisani po pravilih pisnega izraza dvorskih uradov in po takratnih pravopisnih normah. Najstarejši rokopis (Struški prepis) ohranja precej elementov ljudskega jezika. Kaj kmalu pa se začne v pravnih besedilih pojavljati preplet dvorskega pisarskega kanona, t. i. »resavske« arhaizacije ter – kasneje – novih primesi ljudskega jezika. Kasnejše različne prepisovalske šole, različno znanje samih prepisovalcev in vse pogosteje svobodno vnašanje slovničnih in leksikalnih dialektizmov dajejo novim primerom DZ raznolik izgled (Grickat 1997a: 25).

M. Bartoš (1975: 9, 17–18) govori o prepisih DZ kot o starosrbskih besedilih, ki se ločijo med seboj po različnih redakcijskih, jezikovnih, pravopisnih in drugih značilnostih. Ob tem poudarja, da bodo pri izdajah (pri transkripciji) posameznih prepisov upoštevani »pravopis, morfologija in fonetika vsake posamezne redakcije (na primer raške, resavske), in celo njihovih variant«. M. Ivić pa v svoji analizi ĭ v DZ (1956) obravnava nekatere prepise DZ celo kot spomenike »raške« pravopisne norme, kljub temu da po svojem nastanku spadajo v časovni lok od l. 1395 (Struški prepis) do prve četrtnice 16. st. (Prz; mogoče obravnava prepise kot »raške« na podlagi protografa, ki bi po svojem nastanku pogojno še vedno spadal v obdobje »raške« pravopisne norme;¹³ op. R. G.).

V kontekstu prepisov DZ se nenazadnje pojavlja tudi ime Konstantina Kostenečkega. Že A. Solovjev (1928: 23) ugotavlja, da je v Hodoškem prepisu »jezik prilično doteran po pravilima Konstantina Filozofa«. Podobno, vendar nekoliko bolj trezno mnenje ponuja tudi Irena Grickat-Radulović (Grickat 1981: 155), ki meni, da se Hilandarski in Hodoški prepis (ki sta delo istega avtorja) ločita od ostalih po zanimivem poskusu, da bi se DZ »prevedel« v bolj arhaičen csl. jezik (razlog za to naj bi bila želja, da bi besedilo prilagodili samostanskim potrebam). S filološkega stališča se takšna predelava vklaplja v duh »resavske« pravopisno-jezikovne reforme, ki je bila v veljavi prav v

¹³ Najboljšo osnovo za izbor primerov besedil »raškega« pravopisa (»raške« redakcije) predstavljajo spomeniki 13. st., medtem ko v 14. st. ta pravopis izgubi že dosti svoje avtonomije (Pešikan 1977: 159; prim. Jerković 1980: 22–26).

času nastanka prepisov. V teh dveh prepisih je arhaizacija jezika po vzoru na sbcsl., ki je prisotna v manjši meri tudi v vseh drugih prepisih tistega in kasnejšega obdobja, privedena na višji nivo. Vendar pa tudi tukaj ne gre za popolno prilagoditev prepisov DZ »resavskemu« pravopisu, kar potrjuje, da je bila takšna naloga verjetno pretežka.¹⁴

3 Prizrenski prepis Dušanovega zakonika

Prz ima eno najpomembnejših vlog med prepisi DZ. Prvo izdajo Prz je pripravil Stojan Novaković l. 1870 in tako predstavil neko izjemno redakcijsko verzijo DZ (za njim sta rokopis objavila še T. Zigelj ter K. Jireček; Bartoš 1975: 5–6).

Čeprav ne gre za najstarejši prepis DZ (prva četrtina 16. st.), Prz vsebuje največ členov DZ, ki ohranjajo prvotno besedilo ter originalni vrstni red brez kakršnihkoli poskusov sistematizacije (Solovjev 1928: 19–21, 36). Solovjevo mnenje potrjuje tudi M. Pešikan (1997: 11–12), ki ugotavlja, da – čeprav šele osmi po dataciji in čeprav ponekod poškodovan zaradi napak prepisovalca – Prz predstavlja najbolj avtentično pričevanje o sklopu prve verzije DZ (tiste, ki ni bila spremenjena niti v času carja Dušana). Njegovo starost naj bi poleg zgoraj navedenih razlogov potrjevala tudi izvorna oblika carjevih določil (»*carstvo mi*«), ki se pojavlja v Prz ter v Struškem prepisu, medtem ko se v drugih prepisih pojavlja t. i. »indirekten stil« (»*carъ, careвъ*«; Solovjev 1928: 38).

Prz kodeks vsebuje na 165 papirnatih listih (nekaj jih manjka na začetku, na sredini in na koncu), poleg DZ, predvsem cerkvenopravna besedila.¹⁵ Na listih velikosti 22,2 X 16 cm se nahaja 24 vrstic besedila (besedilo je velikosti 15,5 X 10 cm), v mlajšem delu (listi 157–165) je 23 vrstic besedila (velikost 15,2 X 8,8 cm). Kodeks je torej sestavljen iz dveh delov – starejšega, do lista 157 (iz prve četrtnice 16. st.), ter mlajšega, naknadno vstavljenega dela (listi 157–165), iz sedmega oz. osmega desetletja 16. stoletja. Danes ga hranijo v Narodni knjižnici Srbije (Stefanović 1997: 157–160).

4 Pravopisna analiza Prz prepisa DZ

Obravnava pravopisa je omejena na drugi del DZ (148^v – 156^v). Nekaj manj kot 18 strani (17 strani + 8 vrstic na str. 148^v) rokopisnega besedila, ki se začnejo z »*вълкто, съгъ ийдиктвъ, ъз:*« (148^v/16) in končajo s »*кто гре*« (156^v/24), predstavlja del zakonskih odločb (od člena 136 do člena 186), ki so bile sprejete na zboru l. 1354 in pridružene prvemu delu DZ iz l. 1349. Izbiro te zaključene celote za analizo upravičuje tudi dejstvo, da se sam DZ nahaja v drugem delu »kodeksa«. Verjetno (ne zagotovo) je zaradi tega vpliv csl. elementov iz grških pravnih besedil (sploh Skrajšane sintagme in Justi-

¹⁴ Kljub temu mnenju A. Solovjeva in I. Grickat-Radulović pričata o napačnosti izhodiščne ideje M. Ivić o »raskosti« prepisov DZ (vsaj kar se Hodoškega prepisa in kasnejšega Prz tiče).

¹⁵ Prizrenski prepis DZ spada v starejši del kodeksa in se nahaja na straneh 131^v–156^v. Sestava kodeksa: pregled vsebine, besedilo Skrajšane sintagme, Pravila sv. Ivana »Postnika«, odlomek iz Sintagme, vprašanja in odgovori sv. Vasilija o cerkvi, Justinijanov zakonik, DZ, krajše pravilo v zvezi s postom ter poslanica patriarha Genadija (Stefanović 1997: 157–160).

nijanovega zakonika) na drugi del DZ manjši kot na prvi del zakonika, ki se nahaja neposredno za prevedenimi besedili (in sta ga logotet ali dijak prepisovala takoj za njimi). Prepisovalec je lahko, nevede, dosledneje sledil besedilu predloge.

4.1 Obravnava pravopisa Prz je omejena na zapisovanje nekaterih črkovnih znamenj, ki so značilna za »resavski« pravopis (ta [t], e, ie, ē, i, k, pajerčik [], ū in u), in glasovnih vrednosti č in đ; njuno označevanje je v »resavskih« besedilih namreč specifično (glede na druge prepisovalske šole – prim. Jerković 1972, 1974, 1983 in Grošelj 2004b; po tem se pričujoča analiza nekoliko loči od analize v Grošelj 2004a). Najprej je podano »pravilo« zapisovanja grafičnega znaka v obliki, kot se pojavlja v »Skazaniju« (Jagić 1885–1895); le-temu sledi pravilo iz »Sloves« (Angelov 1967b), skrajšane verzije pravopisne razprave »Skazanije«. Po obeh pravilih sledi analiza zapisovanja določenega grafičnega znaka v Prz ter krajši zaključni komentar.

4.1.1 Ena izmed osnovnih črt, ki določajo tip pravopisa v srbski srednjeveški pismenosti, je zapisovanje znakov za prejotirana glasova *ja* in *je* – tj. ta in ie (Jerković 1972: 4).

4.1.1.1 Kostenečki o znakih ta in ie pravi, da se v srbskem pravopisu uporablja v večji meri kot v bolgarskem jeziku (силни и та сръбъската езикъ пристранници са вългарски), saj se zapisujeta tako na besednem vzglasju kot v sredini besede, medtem ko se v bolgarskih besedilih nahajata le na besednem vzglasju. Znak ta torej lahko najdemo na besednem vzglasju (тако таиси, таоръ, таси) kot tudi na izglasju, kjer ima morfološkorazlikovalno vlogo: tako recimo ёдинала pomeni ž. im. ed. ‘edina’, medtem ko se ёдинала nanaša na dva moška (m. im. dv. ‘edina’) – съ та двъ мояжка гле, съ ѿ женој ёдина (»Skazanije«: 407, 416).

O znaku ie Kostenečki pravi, da je načelovalna in podrejena črka, ki se pojavlja v srbskem jeziku predvsem zaradi njegovih fonetičnih lastnosti (начине на покаранетсе рани поимоши сръбъската езикъ), ki jih ponazoriti z zapisom črke ie v besedah: гни, ѿ ни, кони itn. Konstantin v zvezi s pisanjem znaka ie poudarja tudi ločevanje izrazov езикъ ‘narod’ (енот) in езикъ ‘jezik’ (глоса) in zagovarja pisanje osebnega imena Eva z єнва (izraz ‘ženska’ se v hebrejščini namreč glasi єнва), namesto pisanja – po srbski maniri – z єнва. Znak ie se v srbskih pogosteje kot v bolgarskih besedilih zapisuje tudi na besednem izglasju (въ стъртшени, сийкъ покорени, ѵ зачелкъ вешише дасчлажени ѵматъ въ сръбъл). Znak ie ima v načelovalni poziciji vedno nadpisana ali dasijo ali apostrof: езикъ (apostrof); приведатсе ѕвъ въ слѣкъ ие (dasija); »Skazanije«: 405–407, 416).

O є govori Kostenečki izključno kot o načelovalni črki (kakor da bi bil є znak, ki bi se lahko zapisoval le na besednem vzglasju) – vendar le z nadpisanim dasijo ali apostrofom; primeri: єдино єже въмъ; єдина ѕть; ємъже єстъ; єже въ; ємъмащъ; єнва itn. (»Skazanije«: 415).¹⁶

¹⁶ Pojavljanje »velikega ligurnega« e v prepisu »Skazanija« (po Jagić 1885–1895) je nepredvidljivo. V razdelku, kjer Kostenečki govori o znaku є v načelovalni poziciji (»Skazanije«: 415), se e pojavi trikrat: єдино єже въмъ /.../; єдина ѕть in єнвъ, medtem ko je v vseh ostalih primerih na načelovalni poziciji zapisan e. Sam Kostenečki v »Skazaniju« ne podaja pravopisnega pravila za zapisovanje znaka e.

4.1.1.2 Tudi v »Slovesih« je znak **ta** predstavljen kot načelovalna črka (тако, та́вление, тасли) in kot končna črka (съврьшитељно); na besednjem izglasju ima znak **ta** morfološkorazlikovalno vlogo: **тко́та**, **мо́та**, **свота** (m. sp. dv.) proti **тко́д**, **мо́д**, **е́дина́да** (ž. sp. ed.; »Slovesa«: 218–219).

Znak **и** v »Slovesih« nastopa kot залічно, съврьшитељно in начелно [писмѣ]. Znak **и** naj bi sestavili sami Srbi (zaradi potreb lastnega jezika) iz znakov **i** in **е**; Bolgari in Grki naj namreč ne bi potrebovali te črke (българом' и гръцолъ нѝ на едінъ потрѣбъ є). Zapisuje se v besedah, kot so: **ніемъ**, **коне**, **твои**, **мои**, **глаголиенїе**, **селиенїе**, **иє**, **иї** ter **[крестеци, огчеци, огпаси]** и (»Slovesa«: 216, 218).

Razlikovanje med **и** in **е** v »Slovesih« se kaže v novi luči glede na »Skazanije«, saj se **з** **и** zapisuje изъкъ едінъ ‘jezik’ (im. ed.) proti изъкъы многыни z znakom **е** (im. mn.) – razmerje med zapisovanjem znakov **и** in **е** na besednjem vzglasju torej ni več pomen-skorazlikovalno kot v »Skazaniju«, temveč je morfološkorazlikovalno (znotraj morfo-loške kategorije števila: *ednina* proti *množini*). Na tem mestu avtor našteje tudi prime-re **з** **е** na besednjem vzglasju (ёв'а, ёже, елико, ёлжъе, ёлиса́вет, елеѡнъ itn.) ter obravna-va razliko med izrazoma **е́дінороднии** (prid. dol. obl. m. im. ed.) ter **е́дінороднии** (prid. dol. obl. m. im. mn.). Primeri **з** **е** в poziciji podnjene črke: **свѣтыи єе**, **на нѣсехъ**, **презентеръ**, **погреенїе**; **сѣе**, **брѣтие**, **сѣ**, **селиенїе** itn. (»Slovesa«: 215–217).

4.1.1.3 V »resavskih« besedilih je glasovna vrednost *ja-* na besednjem vzglasju vedno pisana z znakom **ta**; tovrstni pravopis je na srbskem področju ustaljen že od »raške« redakcije naprej (13.–14. st.) in pri določanju tipa pravopisa nima ključnega pomena (Jerković 1972: 4; prim. Grošelj 2004b: 6–8). Za pravopisno analizo je zani-mivo zapisovanje znakov **ta** in **a** za samoglasniki ter palataloma *l'* in *n'*.

a) V položaju za samoglasniki se pojavlja tako znak **a** (»resavski« princip) kot tudi **ta** (»raški« princip). Znak **a** v posamoglasniškem položaju (po »resavskem« pravopi-su): ср. им. мн. прѣтврѣннаа 148^v/11–12; ter v fonetično nekoliko nepričakovanih oblikah: glag. oblike з. ed. сед. дад 133^r/10, 140^v/2 (7 prim.) in prid. oblike ž. им. ed. ѿклиннаа 139^r/3, похвалнаа 143^v/23. V celotnem spomeniku sem našel samo en primer znaka **ta** v položaju za **а**: најдади 144^r/2.

Posebno mesto zavzema »resavski« način zapisovanja zloga *-ija(-)* z *-иа-* (proti »raškemu« *-иа-*): соўдїа 149^r/6–7; 150^v/22; 155^r/10–11, 15; ѿпърчїа 153^r/2, 3–4; севрьдїамъ 151^r/13; кіефадїа 152^r/3; кіефадїамъ 152^r/7; кіефадїамъ 155^v/15; соўдїамъ 156^r/10; соўдїа *150^r/18; соўдїахъ 155^r/10; соўдїахъ 155^v/21; кіефадїахъ 156^v/8; соўдїами 153^r/9; ѿблїченїа 150^v/15; повелїниа 156^v/19; пїанъ 154^r/6 itn. Od tega tipa pravopisa odstopajo samo 3 »raški« zapisi: пїаници 154^r/1, 4 ter пїаница 154^r/1.

Za **о** se dosledno pojavlja znak za prejotirani **ta** (10 prim.): **ко́т** 152^r/12, **ко́т** 152^v/9, **ко́т** 137^v/15, **по́рашъ** 137^v/9; medtem ko se za **е** in **о** pojavlja z golj **а**: **архїерѣ** 132^r/8, **їѡаникїи** 131^v/19–20 (v drugem primeru je zapis z **а** fonetično upravičen).¹⁷

¹⁷ Prepisovalec Prz je bil nedosleden pri zapisovanju oblik števnika стсл. **е́дина**, saj jih zapisuje z vzglasnim **е́дінъ** 156^r/15, **е́днога** 151^v/23) in **е- е́дінъ** 142^r/13, **е́днога** 151^v/23, **е́дне цркве** 135^v/6). Enako velja za oblike veznika **jer**.

b) Za jotiranimi *I'* in *n'* se dosledno pojavlja zapis z znakom *ia*. V celotnem Prz sem našel 21 primerov sklopa *ia* in 11 primerov sklopa *ia*. Navajam nekaj primerov: *воля* 143^v/19, 148^v/1; *землѧ* 135^v/24, 145^v/23; *и спрѣвѣтъ* 155^v/23 ter *шкољна* 149^r/14, 152^r/12, 17–18; *шгниа* 150^v/18; *ѓниа* 131^v/15; *кѡнѧ* 143^r/3, 144^v/17 itn. Edini primer odstopanja: *проклѣнѧ* 132^v/3–4.

4.1.1.4 Za pravopisno analizo je zanimivo tudi zapisovanje znakov *ɛ*, *ɪ* in *e* na besednem vzglasju (glasovna vrednost *je*), v posamoglasniškem položaju ter za palataloma *I'* in *n'*.

a) Na besednem vzglasju se zapisujejo vsi trije znaki. Najpogosteje se v tem položaju nahaja znak *ɛ* (z nadpisanim apostrofom – spiritus lenis); primeri: *ѓровъ* 149^v/15; *ѓдинъ* 156^v/15; *ѓднога* 151^v/23; *ѓре* 152^v/3; 153^v/3; *ѓре* 153^r/23; 153^v/6; *ѓр* 152^v/22; *ѓзыкъ* 153^v/8 itn.

Redkeje se na tem položaju pojavlja veliki ligurni *e*, ki je vezan samo na določene lekseme: *ѓретигъ* 133^v/12; *ѓреси* 132^v/10; *ѓретизе* 133^v/11; *ѓепка* 133^v/10; *ѓепкъ* 134^v/20; *ѓепкы* 135^v/5; *ѓемци* 142^r/2; *ѓемци* 145^r/24; *ѓемствъ* 145^r/20; *ѓемствъ* 145^r/23; *ѓдинъ* 142^v/13; *ѓднога* 151^v/23; *ѓдне* 135^v/6;¹⁰ veznik *ѓре* 142^v/9; 147^v/20; 152^v/3; *ѓр* 152^v/22; *ѓре* 153^v/23; 153^v/3,6; *ѓци* 154^v/4. Z glasovno vrednostjo *e* je znak *e* morda uporabljen le v *ѓиксафъи* 136^v/11 (sb. *egzархъ*). Na besednem vzglasju je nad ligurnim *e* nadpisani znak za spiritus lenis (apostrof), redkeje spiritus in znak za akut.

Za »raški« pravopis značilni znak *ɪ* je na tem položaju redek: *і* 148^v/18, 22 (v analiziranem delu Prz je 20 prim.); *і* 150^r/7 (6 prim.). Izraza *і* in *і* zaznamujeta 3. ed. sed. glagola stcsl. *и*ти: *и*стъ.

b) V posamoglasniškem položaju (na mestu stcsl. *і* in *ia*) prevladuje »resavski« način zapisovanja z *ɛ* (predvsem za znakom *ї*, manj za *о*, *ѹ*, *и* in *ќ*). Navajam nekaj primerov: *чиєга* 149^v/26; *чиєга* 153^v/17; 156^v/11; *ничиєга* 149^v/12,16; *чиємъ* 148^v/9; 149^v/23; *ничиє* 151^v/12; *чиє* 155^r/8; *прїемани* 149^r/11; *прїєль* 153^v/17; *прїєти* 153^v/16; *прїеникиорїе* 150^r/10; *гоѹсађїе* 150^v/11; *златарїе* 154^v/2; *людїе* 155^r/1; *ѡпрадв'їе* 151^r/24; *соѹдїе* 149^r/5 (12 prim.); *кїфалїе* 151^v/24; *кїфалїе* 152^v/9, 153^v/9; *ѡбліченїе* 150^v/5; *ѡпраѣданїе* 150^v/16; 153^v/2; *грабленїе* 149^v/13–14; *вїе* 154^v/11. Presenetljivo se sklop -ї- pojavlja v samostalniku *блїсттипоѹтїе* 151^v/19 in v obliku kaz. zaimka *сїера* 153^v/18; 156^v/23, medtem ko se v primeru *чиенъ* 155^v/16; 156^v/1 namesto predsamoglasniškega ѹ pojavlja znak *и*. Drugi posamoglasniški položaji: *коѥни* 150^r/1; 154^r/23; *коѥ* 152^r/17; *сѡе* 152^r/8; *сѡе* 155^v/13; *ѹ же чи* 149^v/6; *прѣемъ* 156^v/6–7.

»Raški« pravopis zasledimo v os. glag. oblikah *прѣчиоѣ* 148^v/21; *прѣчиоѣ* 155^v/13; *иевѣроѹиѣ* 153^r/10; *ѡблїченїе* 155^v/14; *стоѥ* 154^v/2; 155^v/8; *ѡбладаѭщїе* 150^v/13; *коѥ* 150^r/18; 153^v/5; v zaimku *коѥ* *любо* 150^r/21. V vseh navedenih oblikah ima znak glasovno vrednost *je*. Izglasni *і* stoji pogosto pod gravisom – znak `.

Veliki ligurni *e* je trikrat (ves Prz!) zapisan tudi v posamoglasniškem položaju (besedno izglasje): *сѡе* 149^v/3; *кїфалїе* 151^v/24; *ѡбліченїе* 150^v/5.

c) V položaju za palatalnima *I'* in *n'* se skoraj dosledno pojavlja znak **и**. Nekaj primerov: **грабление** 149^v/13–14; **глі** 153^v/8, 11; **коўпленнице** 155^v/3; **зеліе** 155^v/4–5; **оўчиннені** 148^v/5; **нейговс** 149^v/14–15.

4.1.1.5 Glede na pravila Kostenečkega se mi zdi manj verjetno, da bi zapisovanje znakov **я** (**а**), **е**, **и** in **е** v Prz (in »resavskem« pravopisu) temeljilo na »Skazaniju« ali »Slovesih«. Na besednem vzglasju se v Prz na mestu glasovne vrednosti *ja* dosledno zapisuje znak **я**, v posamoglasniškem položaju pa se izmenjujeta »resavski« (**а** za *i*, **а** ter po en primer za **е** in **w**) in »raški« način zapisovanja (**я** za **о**). Težko bi torej sklepali, da imata znaka **а** in **я** v tem položaju morfološkorazlikovalno vlogo (zapisovanje je vezano na določeno fonetično okolje – **я** tudi za mehkima *I'* in *n'*). To tezo podpira tudi zapisovanje znakov **и**, **е** in **е** v Prz. Zapisovanje znakov **и** in **е** na besednem vzglasju v »Skazaniju« in »Slovesih« temelji na pomenskorazlikovalnem oziroma morfološkorazlikovalnem principu, česar ne moremo enačiti z »resavskim« načinom zapisovanja. Glasovna vrednost *je* se v »resavskih« besedilih na besednem vzglasju in v posamoglasniškem položaju označuje z **е** ali **е** (ki ga Kostenečki ne omenja; na besednem vzglasju je znak **е** vezan na določene lekseme). Raba znaka **и** je omejena zgolj na skrajšano obliko 3. ed. sed. glagola **сbcsl. быти**, na manjše število besed (tudi v posamoglasniškem položaju) ter na označevanje mehkosti jotiranih *n'*, *I'* (slednje je prevladujoča značilnost srbskih cirilskih spomenikov od tretje četrtnine 13. stoletja naprej).

4.1.2 Eden izmed prepoznavnih znakov »resavskega« pravopisa je tudi *ї*.

4.1.2.1 Znak *ї* se pojavlja v pravopisu Kostenečkega v glasovni vrednosti *i* (ob **и**, **ы** in **ї**). Glede na to, da je potrebno navedene znake ločevati, kar priča o sovpadu glasovnih vrednosti (po različnih fonetičnih razvojih), ki so jih nekoč ti znaki predstavljeni, Kostenečki takole oriše pravilno zapisovanje znaka *ї*: znak *ї* je tako načelovalna kot tudi končna črka, ki pa se ne zapisuje na skrajnem besednjem izglasju¹⁸ (**начел'но** и съвръшител'но, **нѣ** нѣ въ кон'цъ съвръшител'но; »Skazanije«: 408, 411).

a) Kot **съвръшител'но** [пíсле] se nahaja v primerih: **гаврїйль**, **димитрїе**, **цирїе**, **блвение**, **вкїтїе** itn.; v primerih, ko črka *ї* nastopa kot **съвръшител'но** in hkrati kot **покорител'но** [пíсле] (podrejena črka), se morata nad njo zapisovati dve piki ali zrnci.

b) Znak *ї* se zapisuje tudi na začetku besede – na besednjem vzglasju¹⁹ in takrat nosi, kot vsi ostali samoglasniki v tej poziciji, dasijo ali apostrof: **іѡан'ињ**, **іѡакїињ**, **іѡїињ**, **іѡсифъ**, **іѡакѡвъ**, **іѡѹда** (»Skazanije«: 411, 415).

¹⁸ Čeprav besedilo »Skazanija« izkazuje rabo znaka *ї* v poziciji pred *j* in samoglasniki, le-ta ni nikjer natančno opisana, kljub temu da gre za pomembno dejstvo (op. R. G.).

¹⁹ Znak *ї* kot načelovalna črka (na besednjem vzglasju) se pojavlja predvsem v t. i. **великыи глаголъ** (глаголъхъ), tj. v lastnih imenih tujega izvora (op. R. G.).

4.1.2.2 Podobno zastavljeni pravopisni pravilo najdemo tudi v »Slovesih« (str. 219), le da se tu znak i tako na besednem vzglasju (начέ́нно [пи́слé]; primeri: и́всíфъ, ио́нда, исаáкъ, иώи́ль itn.) in v podrejeni poziciji – znotraj besede (покори́тено [пи́слé]; primeri: гаврии́ль, га॑врии́ль, рафaiи́ль, црíе, єлве́ниe itn.) zapisuje z eno nadpisano pikto (ali celo z naglasnim znamenjem).

4.1.2.3 V Prz se znak i uporablja skoraj dosledno v predsamoglasniškem položaju, in sicer pred u, e, a ter pred črko o. Na tem mestu obravnavam zgolj primere zapisovanja sklopa -ii-.

Sklop -ii- se upravičeno pojavlja v naslednjih oblikah: со́удии 153^r/13; сёдии 153^v/4; со́удиинк 155^v/11; прёми 149^r/16; прочи 149^r/15; ѿвличиин 150^v/5; ѿвровани 151^v/4; ииций 155^v/24; sam. м. rod. мн. лио́ди 153^v/16; 156^v/7; ѡ. rod. мн. ста́пий 154^r/8-9; со́уди 155^r/17-18; 156^r/14; 156^v/21. V navedenih oblikah sklop -ii- označuje sekvenco, ki se je že v stcsł. zapisovala kot -ии-. Znak i skoraj zagotovo označuje ^{i²⁰} v sekvenci -ij-i- oz. -ijib- (znak u označuje -ji- oz. -jb- [že v stcsł.]), ne pa sklopa ij- (po Grickat 1997b: 164).

Sklop -ii- se pojavlja tudi v os. glag. oblikah – 3. ed. sed. (besedno izglasje): жений 151^v/5-6; прёи 153^r/3; иеpráки 153^v/11; со́уди 154^r/16; 155^r/12; расо́уди 156^v/2. V navedenih primerih sklop -ii- mogoče zaznamuje dolgi -i(-) v sedanjiskih oblikah glagolov IV. sed. vrste (Grickat 1997b: 164; Belić 1962b: 27), vendar moram poudariti, da so v Prz pogostejše oblike z »enojnimi« izglasnim -i (prim. Grošelj 2004a: 56).

Nekoliko bolj »nenavadno« je zapisovanje dvojnega -ii- v členici -зii- (členica -зи/-ии [-zi < ide. *-gi₂] se večinoma dodaja oblikam kaz. zaimkov съ, тъ, овъ, онъ; Belić 1962a: 129-130); primeri: ти́зии 148^v/14; ты́зии 150^v/13 (6 prim.); ты́зии 151^v/4; тъ́зии 152^r/7; тে́зии 154^r/15; такозии 150^v/5; ѿни́зии 149^v/16; ѿногазии 153^r/4-5; ѿнóмовзии 153^v/12. Pisanje sklopa -ii- v členici -зii- [v Prz se pojavlja tudi oblika -зи] bi lahko predstavljalo maniro, ki izvira iz (za sbcsł. značilnega) dvojnega i (Grickat 1997b: 165). Sem mogoče spadajo tudi nepričakovane sam. oblike м. им. мн. нее́вреници 149^r/18 in м. тоž. мн. лио́ди 149^r/23; 153^v/16.

4.1.2.4 Čeprav se znak i v »Skazaniju« in v »Slovesih« zapisuje kot ustrezница znaka u v predsamoglasniškem položaju in pred j (značilno za »resavski« pravopis), ta položaj ni nikoli eksplisitno omenjen (znak i je obravnavan kot načelovalna in končna črka, ki nikoli ne stoji na besednem izglasju). V Prz se znak i dosledno zapisuje v »resavskem« predsamoglasniškem položaju in pred j, kar verjetno ni posledica Konstantinovega pravopisnega pravila.

4.1.3 Zanimiva »resavska« pravopisna črta je tudi način označevanja mehkosti palatalov c in đ (po tej se »resavska« besedila ločijo od »zetsko-humskih« in zgodnjih »raških« zapisov).

²⁰ Znak i (kot tudi u v stcsł.) se pojavlja tudi mestu t. i. reduciranega i< *b (v skupinah *-бji[со́удиин], *-бjiб [rod. мн. со́уди], *-бjiс [ѡвличиин] itn.; Đordić 1971: 214).

4.1.3.1 Kostenečki nikjer ne podaja eksplisitnega pravila za zapisovanje palatalov *ć* (sb./hr. refleks jotacije **t'*, palatalizacije skupin **ktī/-*, **gtī/-* ter palatalnega *k'* v grških izposojenkah) in *đ* (sb./hr. refleks jotacije **d'* ter palatalnega *g'* v grških izposojenkah), vendar v »Skazaniju« zasledimo opazke, ki se tičejo njihovega zapisovanja. V sklopu pravila o zapisovanju znaka *и* Kostenečki graja pisanje besede [*neće*] z *неки* namesto pravilnega *неке* (izraz *неки* bi bilo – po njegovem mnenju – potrebno brati kot *нек и*; Jagić 1885–1895: 495), medtem ko avtor »Sloves« (str. 218) zatrjuje, da se v Srbiji napačno zapisujeta (растлѣкають сим) izraza *ки* ali *неч[ти]ки* (kratka oblika 3. ed. sed. glagola *хотѣти*), saj bi bilo pravilno pisati *кे* – po grški maniri. V razdelku o zapisovanju znaka *и* pa Konstantin vztraja na pravilnem zapisovanju dat. ed. *гноу* *гюоргю* (*Durđu*) proti nepravilnim *гюоргю* in *гюоргю* (»Skazanije«: 406).

4.1.3.2 V Prz se mehkost palatalov *ć* in *đ* označuje s sklopi *к/г + и/е, ю, та, в/о* in *ы*. Navajam nekaj primerov za *ć*: *влѣстѣличициемъ* 149^r/20; *веки* 148^v/5; 151^v/3; *коўки* 149^v/4; *кѣфаліе* 152^r/9; *ке* 136^v/7, 140^v/17; *кѣке* 140^r/24, 140^v/9; *кѣпалие* 139^r/22; *прѣликиорїе* 150^r/10; *коўкио* 149^r/15; *плакиа०* 151^v/14; *коўкта* 138^r/17; *вракиа०* 145^r/21; *коўкви* 136^v/1-2; *влѣстѣличики* 136^r/22-23; *прикви* 137^v/9; *коўкви* 143^v/11,12; *веки* 151^r/6. Primeri za *đ*: *мѣги* 151^v/12; *калдигиеръ* 152^v/7; *такегиеръ* 153^r/19; *наги* 150^r/1; *мѣгио* 151^r/12-13; *мѣгио* 152^r/11; *крагиа* 152^r/16-17; *точгиа* 137^v/15; *грѣгтанинъ* 139^v/2; *точгой* 145^v/12; *точгви* 147^v/17.

4.1.3.3 V sbcsl. so obstajale tri možnosti označevanja mehkosti *ć* in *đ* in *г* (»raški« in »resavski« pravopis), *к* in *ћ*, *ћ* in *ћ* (ki zaznamujeta »zetsko-humski« pravopis in bosanske cirilske spomenike). Označevanje mehkosti palatalnih soglasnikov s prejotiranima *та* in *и* se je dokončno uveljavilo še v »raških« spomenikih iz 14. st. in je značilno za urejeni »resavski« pravopis. V Prz se mehkost soglasnikov *ć* in *đ* označuje s *к/г* v sklopu z znaki *и/е, ю, та, в/о* in *ы*. Najbolj problematičen v tem primeru je sklop *ки*, saj Konstantin eksplisitno graja zapis *неки* za označevanje mehkosti palatala *ć* (sb. *неće*), kljub temu da dovoljuje zapis *гюоргю* za označevanje mehkosti palatala *đ* (sb. *Durđu*).

4.1.4 V »resavskih« besedilih se je poleg že obstoječih znakov za polglasnik (po sovpadu starih polglasnikov v 11. st.; Ivić 1991: 15–16) – tj. *ќ* in pajerčik ‘, začel uporabljati tudi znak za trdi polglasnik *ќ* s posebno glasovno vrednostjo.

4.1.4.1 Znak *ќ* je po Konstantinovem mnenju končna črka²¹ (съвршител'но писме), ki skrbi, da meja med besedami ostaja jasna (podobno funkcijo imata dasija in apostrof na besednem vglasju, če se tam nahaja samoglasnik) – brez *ќ* bi stavek *пављъ // ьде* *въ сѣнице* prebrali napačno, in sicer kot *пављъде въ сѣнице*; ostali primeri znaka *ќ* kot končne črke: *мѹжъ*, *петръ*, *ионъ* itn. (»Skazanije«: 403–404).

²¹ Vloga znaka *ќ* kot končne črke, ki označuje soglasniško besedno izglasje in s tem skrbi, da meja med besedami ostaja jasna, dokazuje, da znak *ќ* na besednem izglasju nima nobene glasovne, ampak le pravopisno vrednost (op. R. G.).

V pravopisni razpravi Kostenečkega v odnosu do znaka ќ ne nastopa znak ќ (za star mehki polglasnik) temveč znak ' (sb. *pajerak*, sln. *pajerčik*), ki predstavlja opust znaka ќ (zapisoval naj bi se na mestu polglasnika v šibki poziciji; op. R. G.); znaka ќ in ' sta definirana kot 'вѣлїкыи и 'малыи. Konstantin skuša predstaviti rabo pajerčika pomenskorazlikovalno do ќ – tako naj bi po njegovem mnenju вѣнїже оўпова' (verjetno вѣнїже kot вѣ на 'vanj') dobesedno pomenilo 'imel sem zaupanje vanj', izraz вѣнїже pa 'zunaj' ali 'ven' (prislovnodoločilno вѣнїк oz. вѣ извръжениe). Ena izmed funkcij znaka ' naj bi bila tudi označevanje besednega izglasja nekaterih tujih samostalnikov, kot sta дѣз' in кѣпарїс'. Še enkrat je potrebno poudariti, da znak ќ spada med tri črke (pogojno štiri – ѕ, ѿ, ѩ ter ѧ), ki niso načelovalne, temveč samo podrejene – ne morejo torej stati na besednem vzglasju, ampak le na besednem izglasju ali sredi besede (»Skazanije«: 404, 418, 426); kljub temu pa znaki ѕ, ѿ, ѩ, ѧ oziroma njihove glasovne ustreznice ohranjajo funkcijo »zlogotvornosti« (вѣ вѣсѣ ѣмѹ си' єстѣвъ сѣлога'; »Skazanije«: 418). K. Kuev (1950: 41) domneva, da se je Kostenečki zavzemal za pisanje znaka ќ le znotraj besed (kjer se je vokalizirani polglasnik tudi izgovarjal) in za pisanje znaka ќ na besednem izglasju, čeprav besedilo »Skazanija« te domneve ne potruje.

4.1.4.2 Obravnava pravilnega zapisovanja znakov ќ in ' se v »Slovesih« popolnoma ujema s predstavitvijo njunega zapisovanja v »Skazaniju«. Razlika med pravopisnima »praviloma« je v tem, da v »Slovesih« namesto znaka ќ (znak za star trdi polglasnik) nastopa ќ (znak za star mehki polglasnik). Le-ta ni nikoli начéлно слóво, нѣ повинователно и съвръшително (ni načelovalna črka, temveč podrejena in končna), kot v primerih: мѣжъ, юнь, пѣтъръ, пâвлъ itn.

Мáлъи єр҃цъ, torej ' (pajerčik), se uporablja v naslednjih primerih: ним'жъ, нап'жъ, им'жъ, фини  , дѣзъ, кѣпарїс' itn. Znaka se ne zapisuje na istih mestih v besedi, zato juno zamjenjevanje predstavlja pravopisno napako (»Slovesa«: 215).²²

4.1.4.3 V Prz se poleg znakov ќ in ' nahaja tudi znak za star trdi polglasnik Ѣ, pisan po pravilih »resavskega« pravopisa (znak Ѣ je značilen za »resavski« dvojerov pravopis).

Znak Ѣ se pojavlja v predlogih вѣ, кѣ, сѣ in v vezniku нѣ: вѣ 148v/16 (v drugem delu Prz se nahaja le en zapis z вѣ, ker je ta v ljudskem jeziku že prešel v u – v Prz grafično 8/оѓ); кѣ 148v/16, 19; 148v/2; 150v/6; 152v/10; сѣ 148v/24; 149v/1; 149v/2; 152v/17, 19; 153v/8; 156v/14; нѣ 151v/24. V veznikih вѣ, кѣ, сѣ znak Ѣ najverjetneje predstavlja zapis vokaliziranega *ъ > a: va, ka, sa, kar je značilnost sbcsł. izgovora (okvirna glasovna vrednost). V vezniku нѣ (celoten Prz potrjuje zapis нѣ) se znak Ѣ verjetno zapisuje zaradi polglasnika v krepkem položaju (prim. Jerković 1983: 33).

Prav tako se znak Ѣ pojavlja na mestu starega stcsł. Ѣ v skupini вѣс- (stcsł. zaimki вѣсъ, вѣсакъ, prislov вѣсъгда) in v predponi сѣ-: вѣсакъ 156v/21; 156v/24; вѣсакъ

²² V besedilu »Sloves« se pojavlja tudi znak Ѣ (kljub temu da v prepisu ni pravila o njegovem zapisovanju), in sicer v predlogih (dokaj dosledno) ter znotraj besede (na tej poziciji prihaja do večjega mešanja z znakom Ѣ). Po tej značilnosti bi prepis »Sloves« lahko uvrstili med »resavsk« besedila (ortografije prepisa »Sloves« sicer nisem analiziral; op. R. G.).

148^v/22; 152^v/15; 155^r/19; въсáка 151^r/4; въсáке 153^v/9; 154^v/13; въсáкомъ 148^r/20; въсе 149^v/8; въсé 149^v/3; 150^r/7; въсí 150^v/13; 150^v/1; 152^v/10; 155^r/21; въсéхъ 149^v/20; въсéкиъ 152^v/17, 19; въсéкиъ 155^r/22; 152^r/3; съвръшити 148^v/1; съвръши 153^r/7; съвръше 155^v/17-18, 19; съвръшили 153^v/3-4; съвръфъ 149^v/1; съвръфа 153^v/18; съда 150^v/21; съдъ 156^v/23; съмръти 154^r/3. Verjetno je potrebno v zgornjih primerih vzglasni skupini въс- in съ- brati kot *vas-* oz. *sa-* po sbcsl. izgovoru – tovrstno pisanje je namreč predstavljalno »resavski« pravopisni uzus (Đordić 1971: 208; Jerković 1980: 27–28; 1983: 33–47).

Ostali zapisi z znakom тъ se pojavljajo na mestu sb./hr. refleksa *a* < psl. *ъ/*ь: тъни 148^v/1; тъзиъ 152^r/7; лъжно 148^v/10; лъжкъ 153^v/23; къдъ 153^r/7; оъ тълнициоу 154^r/9; 156^v/11–12; тълнице 156^v/17; тъкъмо 154^v/11; 155^v/19; 156^r/24; пърца 155^r/13 (običajno въ).

4.1.4.4 Zapisovanje znakov ќ и ќ в Prz

a) Grafični znak ќ se običajno zapisuje na besednjem izglasju, v kolikor se beseda končuje na soglasnik (izjemoma – v gosto napisanih delih, sploh v predlogih, ali v okrajšavah – sta znaka тъ in ќ izpuščena: с кнýгомъ 148^v/2; с кы́мъ 149^r/2; юмъ 153^v/7; с плеñишъ 149^v/8; ѹс тълнице 154^r/10; ѩпёт 149^v/8 [proti ѩпётъ 148^v/2] itn.): къ влásтгълоъ 148^r/19; веñикъмъ 148^r/20; малинъ 148^r/20; кнýгомъ 148^v/2; градовоъ 148^v/5; ѹни 148^v/6; вóльнъ 148^v/7; гнъ 148^v/7; цръ 148^v/7; ѹнъ 148^v/8; оѹ чёемъ 148^v/9; аћрооп'хомъ 148^v/16; ѩподаръ 148^v/17; прѣзакόнъ 148^v/18; меѓоп'хъ 148^v/22; своймъ 148^v/23; ѩподаромъ 148^v/23–24.

Grafični znak ќ se dosledno zapisuje tudi ob srbskem zlogotvornem *f* (ki se razvije iz psl. nesonantičnih *rъ, *rъ in sonantičnih *ъr, *ъr, ki so v jslov. jezikih sovpadli; Babić 2000: 159), in sicer v zaporedju -ра- (zapis -ра- je omejen: пърци 153^r/1; пърци 154^r/12; ѩпърчија 153^r/2, 3–4; пърчио 153^r/5; пърцихъ 154^r/12; пърцикъ 156^r/9; пърцима 156^r/15). Nekaj primerov: дръжати 149^r/3-4; дръжава 149^r/2; дръжавъ 151^v/11; дръжавомъ 151^v/13; дръже 153^r/18; дръжавѣ 155^v/16; затръбъ 149^r/23; тръбъ 149^r/25; тръговѣ 149^r/25; тръговцихъ 151^r/16; тръговци 152^v/6-7; тръгов'ци 152^r/15; тръговѣ *154^r/19; тръговъ 154^r/22–23; стръмоглъбъ 150^r/3-4; ѹспръка 150^r/8; прѣвъмъ 152^v/16; прѣвъмъ 153^v/19; прѣвънъ 153^v/19; прѣвълъ 155^r/23; срѣблъ 151^r/18; срѣбънъ 154^r/20; врѣдъ 152^r/10; съвръши 153^r/7; връше 154^v/11–12; здръве 154^r/2; ѩкъръвави 154^r/3, 8; кръвъ 156^v/7; съмръти 154^r/3; врѣже 154^r/9; срѣчъвъкъ 154^v/5–6; гръкъ 154^v/19; севръдъмъ 151^r/13. Tudi srbski zlogotvorni *f* (< psl. nesonantični *ъl, *ъl in sonantični *ъl, *ъl; Belić 1960: 76) je običajno zapisan z znakom ќ: даљъ 150^v/24; заклънъ 151^r/5; кљунъ 151^r/6; кљнъ 151^r/21.

Znak ќ se pojavlja tudi na mestu *ъ в krepki poziciji – pri samostalnikih, tvorjenih iz akt. part. perf. na *-лъ + sufiks *-ъсъ: прѣвѣгълъцъ 149^v/4-5; повѣгълъцъ 149^v/10; повѣгълъцъ 149^v/12; владаљъцъ 152^r/21-22; in na mestu vokaliziranega polglasnika, ki je nastal iz psl. *ъ in *ъ (v prvih treh primerih je običajno zapis z тъ): тълнице 154^r/10–11; тълнице 156^v/15; въ 148^v/16; добитъкъ 149^v/15; вольнъ 148^v/23.

V naslednjih primerih znak ќ (čeprav je *ъ в šibki poziciji) ločuje del tvorjenke iz sam. царъ in obrazila *-ство: ѩрѣствомъ 149^v/11–12; ѩрѣствали 149^v/12–13; ѩрѣствали 150^r/22–23 [proti zapisu ѩрѣтвоули 148^v/3; 150^r/6]; podobno крѣщъника 149^v/7 [proti

zapisu қрајшникъ 149^v/9] in сојдьеню 150^r/21 (znak ќ označuje zlogovno mejo in konec dela tvorjenke сојдь).

b) Znak ' se običajno nahaja na mestu starih polglasnikov v šibki poziciji (položaj polglasnika neposredno pred zlogom s polnim samoglasnikom). Nekaj primerov: ѿн'зи 148^v/23; 148^v/15; сим'зи 149^v/23; теч'зи 151^v/2; том'зи 151^v/23; 155^r/7; т'км'же 156^v/16; прт'теорен'наа 148^v/11–12; ист'и'но 151^r/23; закон'ници 152^v/24–1; закон'ники 153^v/20; закон'никъ 154^v/9–10; закон'но 156^v/19; тат'ка 149^v/24; вл'адал'ци 150^r/15; вл'адал'ци 150^v/11, 15; порот'ци 151^r/17; тръгов'цехъ 151^v/16; тръгов'цемъ 151^v/17; тръгов'цъ 152^v/6–7; коўп'ц'ехъ 152^v/19; ѿпърчіа 153^v/3–4; пър'ци 153^v/1; пър'ц'къ 156^r/9; пър'цемъ 156^v/15; чељ'ници 150^r/11–12; гоўсаф'етво 150^r/1; вл'асет'бл'еска 151^v/21; двор'ескомъ 155^v/7; двор'ескини 155^v/10; град'ескини 155^v/1; град'ескини 155^v/5; ићроп'хъ 149^v/8, 10; ићроп'шинъ 151^v/16; нев'еर'ници 149^r/18; ѹнов'еर'ц'емъ 151^v/16; достов'еर'не 153^v/15; ѿпрағ'чи 151^r/24; потв'ор'никъ 153^v/4; потв'ор'ники 153^v/21–22; тъч'в'къ 154^v/5–6; ли'в'и 154^v/6; оўем'чи 149^v/18; оўз'влодъ 152^v/14; в'г'оди 152^v/19; оўч'ме 153^r/16; оўз'говоре 154^v/13–14; рек'ше 151^v/15; оўп'исав'ше 153^v/11–12; тък'чио 154^v/11; 156^r/24. Po drugi strani obstajajo tudi primeri, ko grafični znak ' označuje konec predloga oz. zaimka (v strnjeno napisani skupini besed; običajen je tudi zapis brez pajerčika ali znaka za polglasnik): прт'з'држакъ 149^v/6; көл'це 150^r/1 [proti prg. с книгомъ 148^v/2]. Nekoliko presenetljivo se grafični znak ' pojavlja v besedi ѹн'диктвъ 148^v/16.

V nekaterih primerih znak ' na mestu polglasnika v šibki poziciji označuje tudi mehkost pred njim stoječega soglasnika л: вол'ни 151^v/2; 155^v/4; невол'ничи 156^v/20.

Na mestu polglasnika v krepki poziciji se znak ' zapisuje v naslednjih primerih: м'ероп'хъ 148^v/22; а'к'роп'хъ 149^v/6; вл'адал'ци 152^v/2; тр'гов'ци 152^v/15; вол'ни 148^v/7; 149^v/3; 155^v/9; 156^r/22; вол'ни 148^v/17; 149^v/9; 153^v/3 (označuje mehkost predhodnega /). V navedeni kategoriji se je psl. polglasnik nahajal v krepkem položaju; temu primerno bi bilo pričakovati, da se je v sbcsł. izgovarjal (verjetno z glasovno vrednostjo blizu a) in zapisoval, vendar vsa »resavska« besedila tega ne potrjujejo (prim. obrazili -ьци in -ыни v srbski »Aleksandridi«; Jerković 1983: 43–44).

4.1.4.5 Kostenečki v »Skazaniju« obravnava znak ќ kot končno črko, ki se zapisuje na soglasniškem besednjem izglasju. Zapisovanje znaka ' je razloženo pomensko-razlikovalno glede na ќ (nejasno); znak ' naj bi se zapisoval kot končni znak v besedah grškega izvora (prim. финиѣ, кѹпарис itn.; v »Slovesih« namesto znaka ќ nastopa ќ). V »resavskih« besedilih se znak ќ zapisuje samo v določenih pozicijah: v predlogih къ, въ, съ, v predponah, na vzglasnem въ- in v zaimkih tipa въс- in въсак-, kjer se po knjižni normi ohranja izgovor vokaliziranega a. Zapisovanje znakov ќ, ќ in ' v Prz ne sledi pravopisni normi Kostenečkega. Na soglasniškem besednjem izglasju se v Prz zapisuje znak ќ, ki se pogosto zapisuje tudi ob zlogotvornih / in /. Znak ' se zapisuje predvsem v besedi, na mestu polglasnika v šibki poziciji. Znak ќ se pojavlja predvsem na mestu vokaliziranega polglasnika (refleks a < psl. *ъ /*ъ), torej v položajih, ki so značilni za »resavski« pravopis.

4.1.5 Znak ќ se v starih srbskih cirilskih spomenikih zapisuje po tradiciji.

4.1.5.1 Znak **ќ** spada med tri črke, ki jih v srbskih besedilih ne najdemo več, vendar pa njegovo nezapisovanje po Konstantinu ni problematično. Kljub temu bi bilo potrebno ločevati **ќ** od **е**: tako sta recimo **свѣтъ** sam. ‘svetloba, -e’ z **ќ** in **свѣтъ** prid. ‘svet, -ega’ (npr. **свѣтъи кѣто**) z **е** dve različni besedi (»Skazanije«: 402); prav tako obliki akt. part. perf. I. **сmeаvъ** in **сmeаvъ** (**сmeаvъ** ѿ чѣмъ ‘potem ko se je Ham smejal očetu’ proti **сmeаvъ** s pomenom **дrъзвиougъ** ‘potem ko si je drznil’; »Skazanije«: 481). Fonološki analizi sledi fonetičen prikaz izgovora **ќ** s pomočjo ustreznic v turškem jeziku (os. zaimek za 1. ed. **вѣнъ** [bän] ‘jaz’), v grškem ljudskem jeziku (sam. **κρῆσις** ‘meso’) in romunskem jeziku (os. glag. oblika za 1. ed. sed. **иќ** [bea] ‘prijem’; »Skazanije«: 402–403; Kuev 1950: 33). Te besede se – po Kostenečkem – ne izgovarjajo z znaku **е** ustrezno glasovno vrednostjo, ampak z nekoliko bolj »odprtim« **e**, ki ustreza grafičnemu znaku **ќ**. Iz tega dejstva izhaja potreba po pisanku **ќ** in **е** na ustreznih mestih, kar bo zaustavilo kvarjenje verskonamembnih besedil.

Znak **ќ** je tudi ena izmed treh črk, ki niso načelovalne, tj. so zgolj podrejene (»Skazanije«: 404). Zaradi tega ne nosi ne dasije ne apostrofa. V **староизвѣнны** knjigah se je sicer nahajala tudi na začetku besed, vendar jo je na tem mestu zamenjala **и** (ki zadošča potrebam verskonamembnih besedil; »Skazanije«: 417). Nekateri pa zaradi nevednosti iz **ќ**, **ы**, **и** in **о** še vedno ustvarjajo načelovalne črke, čeprav so lahko samo podrejene (»Skazanije«: 426).

4.1.5.2 Tudi v »Slovesih« je znak **ќ** predstavljen kot izgubljena črka, ki se skorajda ne piše več ali pa jo prepisovalci enačijo z **е**, čeprav bi morali obe črki pisati na ustreznih mestih:²³ prim. **свѣтъ**, **свѣтъи** (v nasprotju s **свѣтъ гъ**, **свѣтъи въ**), **иќесто**, **свѣтение**, **вѣкъ**, **офицѣкъ**, **вѣлѣкъ**, **пѣстѣнъ**, **нѣмъ**, **сѣтвѣ**, **сѣно**, **вѣкъме**, **рѣшѣ**, **лѣностъ**, **съвѣтѣсть**, **вѣници** itn. Poleg tega avtor »Sloves« graja pisanje **радоѹйтѣ** **се** namesto pravilnega **радоѹйтѣк** **се** in nepravilno pisanje črke **ќ** na besednem vzglasju namesto pravilne **и** (»Slovesa«: 214–215, 221).

4.1.5.3 Znak **ќ** se v srbskih spomenikih zapisuje po tradiciji, saj ga pogosto najdemo tudi na neetimoloških mestih (**e** < psl. ***e** ali ***ę**). V 14. st. jat kot fonem v sb./hr. narečijih namreč ne obstaja (že v 12. st. v delu sb./hr. narečij [ekavski govor] prehaja v nekoliko bolj odprti **e**; Belić 1960: 87), tako da je razumljivo, da je njegov zapis prepuščen vplivu določene pravopisne norme ali prepisovalčevim pravopisnim »vedenjem« (»raški« spomeniki iz druge polovice 13. st. kažejo že dokaj sistematično zamenjavo ***ě** z **e**-jevskim refleksom; Ivanova 2000: 15). Analiza je torej posvečena zapisovanju znakov **ќ** (na mestu psl. ***ę**, ***e**) ter **е** (na mestu psl. ***ě**).

a) V osnovi samostalniških, pridevniških in glagolskih oblik se znak **ќ** pojavlja tudi na mestu stesl. **е**: **иќроп’хомъ** 148^v/16; **иќроп’хъ** 149^v/8; **пизиќникъ** 151^r/15;

²³ Avtor navaja pri problematiki zapisovanja jata tudi razliko med **погѣно** in **погелѣено** rabo znaka **ќ**; namen tega ni jasen, glede na to, da se **ќ** pojavlja le v osnovi besed – naklonskorazlikovalno torej ni pomemben. Primeri, ki jih navaja avtor »Sloves«: **погѣно** (»povedno«) bi bilo **вѣжи**, **погелѣено** (»velelno«) pa **вѣжи**, **пѣтврати**, **прѣнеси** itn. (»Slovesa«: 214).

влáстъло 148^r/19, 151^r/10-11; **влáстъли** 149^r/2; **влáстъле** 151^v/16-17; **влáстълъхъ** 154^v/17; **влáстълъкъ** 149^r/14, 150^v/23-24; **влáстъличикъ** 149^r/11; **влáстъличики** 154^v/18; **влáстъличикие** 149^r/20; **влáстълъска** 151^v/21 (imen. oblike, tvorjene s sufiksom *-tel'(b)-, izkazujejo -tēl(b)-, tj. **влáстълъ-**); **пристълъцъ** 151^v/7; 151^v/17; **пристълъцъкъ** 151^v/14; **добръде** 150^r/5; 154^v/22; **изврѣде** 154^v/10; **раздѣде** 148^r/14. Znak **ќ** se pojavlja na mestu stcsl. **€** tudi v predlogu **мѣгию** 152^v/11. Nekoliko redkejši so primeri, ko se v osnovah glagolskih oblik znak **ќ** nahaja na mestu stcsl. **ѧ** (oz. psl. ***ѣ**): **ѡерѣте** 148^v/9; 149^v/22; 151^r/23; 153^v/3; **ѡерѣтоу** 148^v/11; **ѡерѣтета** 155^v/13; **ѡерѣтаю** 150^r/12; 152^r/19-20; **ѡелѣгъ** 152^v/23; **ѡглѣдаю** 155^v/23.

Na mestu pričakovane oblike mest. ed. dol. zaimka **въсемъ** (po stcsl. **въсемъ**) najdemo v Prz zapis **въсѣмъ** 155^v/22.

Dokaj zanimivo je pojavljvanje znaka **ќ** na besednjem izglasju nekaterih os. glagolskih oblik (po odpadu končnega **-тъ**). Znak **ќ** se pojavi na mestu psl. ***e** (stcsl. **€**) v oblikah 3. ed. sed. (glagoli I. sed. vrste): **коўдѣ** 148^r/22; 149^r/2, 16; 150^v/15; 152^v/13; 153^r/22; 155^v/8; 156^r/4; 156^v/1 [brez odpada **-t** v primeru **коўдѣтъ** 156^v/13]; **оўзлѣ** 149^v/1-2; **оўкрадѣ** 152^r/6. Na besednjem izglasju nekaterih os. glag. oblik 3. mn. sed. (gre za glagole IV. sed. vrste) pa se znak **ќ** nahaja na mestu psl. ***ѣ**: **соўдѣ** 149^r/5; 153^r/1; **ѡпрадѣ** 151^r/21; **постаўдѣ** 152^r/2.

Znak **ќ** se pojavlja v m. im. mn.:²⁴ **т҃рѣговѣ** 149^r/25; **соўдовѣ** 156^v/21 (m. o-skl. stcsl. **т҃рѣзи**, **сѫди**; **кнѣзовѣ** 149^r/25, 150^v/10 (m. o-skl. stcsl. **кѣнази**); ter v m. тоž. mn.: **грѣдовѣ** 149^r/21, 156^v/9-10; **т҃рѣговѣ** 156^v/10 (m. є-skl. stcsl. **грѣды**, **т҃рѣгы**); **поутовѣ** 152^r/4 (m. i-skl. stcsl. **пѫти**). Navedena končnica je nastala ali po im. mn. m. m-skl. stcsl. **съиновѣ** (in **ќ** na mestu ***e**) ali, verjetneje, s podaljšanjem osnove z obrazilom ***-ov-** in **ќ** na mestu ***ѣ** (po m. ђo-skl. stcsl. **мѫжѧ**; prim. Belić 1962a: 12-15). Morfem **-ov-/ev-** se v sb./hr. jeziku uporablja za podaljševanje množinske osnove enozložnih in dela dvozložnih samostalnikov (sočasno lahko ohranjajo tudi oblike z nepodaljšano osnovo, vendar so le-te običajno slogovno zaznamovane; Šivic-Dular 1991: 69). Poleg navedenih primerov se znak **ќ** pojavlja še v **винонogrѣдѣ** 155^v/3, 10 (m. o-skl. **ရაғы**; vpliv ђo-skl. **мѫж-**) ter v prid. **добрѣ** 153^v/15 (prid. im. skl. trda osnova stcsl. **вогаты**; vpliv mehkih osnov stcsl. **ништა**; v obeh primerih **ќ** na mestu ***ѣ**).

Znak **ќ** najdemo v končnici m. mest. mn.:²⁴ **владѣлѹцѣ** 150^r/9; **коўпѹцѣ** 152^r/19; **пѣрѹцѣхъ** 154^r/12; **злѣтѹцѣ** 154^r/17, 154^v/21, 154^v/1 (m. ђo-skl. stcsl. **лижихъ**); **поутѹцѣ** 152^v/3; **гости** 152^v/4 (m. i-skl. **пѫтихъ**; vpliv m. o-skl. stcsl. **ရაғეхъ**); v končnici ž. mest. ed.: **стѣни** 156^v/3; **пристѣли** 151^v/17 (ž. ђa-skl. stcsl. **дѣвици**; vpliv a-skl. stcsl. **ရှား**); v ž. im. mn.: **дровѣжинѣ** 151^r/18-19; **жѣнѣ** 151^v/20 (ž. a-skl. stcsl. **ရှား**; vpliv ђa-skl. stcsl. **დფშა** in **ќ** na mestu ***ѣ**).

Še prav posebno zanimiv je zapis **вѣзъ кнїгѣ** 149^r/16 za ž. rod. ed. (ž. a-skl. stcsl. **ရှား**). Znak **ќ** se v tem primeru pojavlja na mestu »nove« sb./hr. (nar.; tudi sln.) končnice **-e** v rod. ed. ženskih a-osnov (vključno z mehkim podtipom). Po prvi razlagi

²⁴ Pri končnicah samostalniških in pridevniških oblik z **ќ** navajam vse nepravilne oblike – torej tiste, ki odstopajo od stcsl. »ideal«. Poudarjam, da Prz – kot pravno besedilo – izkazuje bogat nabor končnic za posamezne sklone (pregled nad stanjem otežeje pravopis); prevladujejo običajno srbske ljudske oblike (natančnejša analiza v Grošelj 2004a: 132-140).

bi končica *-e* lahko nastala z analogično posplošitvijo končnice starih mehkih osnov (torej pod vplivom *ja-skl.* [stcsl. *ѧցիա*] in s fonetičnim razvojem *e* < **ɛ*; Belić 1962a: 38), vendar pa je v luči novih dognanj tovrstna razлага postala nekoliko sporna, saj ne upošteva akcentskega razmerja med končnicama rod. ed. in im./tož. mn. ženskega spola. Verjetnejša razлага je, da je končica ž. rod. ed. sb./hr. *-ē/-ē* (sln. *-e/-ē*) nastala po posplošitvi kontrahirane zaimenske končnice **-ē* (< **o-ię*, **e-ię*), kar bi pojasnilo dolžino *-ē* v rod. ed. starih a- in *ja*-osnov (sb./hr. *žeնē*, *dúšē*), medtem ko bi končica ž. im./tož. mn. **-ę* predstavljal posplošitev končnice mehkih debel (Cvetko-Orešnik 1992: 284–286; prim. Rigler 1985: 340).

b) Zanimivo sliko kaže tudi pojavljanje znaka *ɛ* na mestu etimološkega **č* v osnovi samostalniških, pridevniških in glagolskih oblik: *պլենի* 149^v/8; *քը* 154^r/13; *քըչի* 154^r/14; *քըչելիք* 154^r/15; *շելեզօ* 150^v/16; *սկեծնե* 151^v/20; *օդքէյք* 153^v/8; *աւելու* 150^v/13; *ԱԵՑ* 152^v/3; ter v prislovu *ԿՈՎՃԵ* 155^v/12.

V končnicah samostalniških in pridevniških oblik se znak *ɛ* pojavlja v naslednjih primerih: m. mest. ed. *ՊՈԵՎԾԵ* 152^v/20; *ՃՅՐԸ* 155^r/11; *ԵՇՃԵ* 153^v/13 (m. o-skl. stcsl. *բաբէկ*); *ՊՐԱԵ* 156^v/20 (prid. imen. skl. trda osnova stcsl. *ՅՈՐԳԱԴՅԵ*); *ՆԵՎՈԼ'ՆԵԼԻՔ* 156^r/20 (verjetno kontrahirana oblika prid. imen.-zaim. skl. trde osnove stcsl. *ՅՈՐԳԱԴՅԵԼԻՔ*); ž. mest. ed. *ԹՅԼԻՆԻՑԵ* 156^v/15; *ԹՐԱՊԵՅԵ* 150^v/19 (ž. ja-skl. stcsl. *ՃՅՌԻ*; vpliv a-skl. stcsl. *ՐՄԵՔԵ*); *ՀՕՎՃԻՆԵ* 153^v/4 (prid. imen. skl. trda osnova stcsl. *ՅՈՐԳԱԴՅԵ*); sr. mest. ed. *ԸԵԼԵ* 150^r/1 (sr. o-skl. stcsl. *ՈՒՄԴՅԵ*); ter v različnih oblikah zaimkov: m. mest. mn. *ՊԵԽ'ՅԻ* 151^v/2 (stcsl. *ՊԵԽ'Յ*); ž. daj. mn. *ՊԵԽ'ՅԻ* 154^r/15 [protiprimer: *ՊԵԽ'ՅԻ* 155^r/12] (stcsl. *ՊԵԽ'Յ*); m. orod. ed. *ՕՆԵՄ'ՅԻ* 152^v/22 (stcsl. *ՕՆԵԿԻՔ*); orod. dv. *ԱԿԵՄԱՅԻ* 156^r/15 (stcsl. *ՕՆԵԿԻ*).

4.1.5.4 Kostenečki utemeljuje pravilno zapisovanje znaka *č* (na nevzglasnem položaju) na podlagi realnega izgovora (primerjalno poda glasovne ustreznice v turškem, romunskem in grškem jeziku), čeprav je psl. **č* že v 12. st. v štokavskih eakovskih narečijih prešel v *e*. Znak *č* se v Prz zapisuje tako na mestu psl. **č*, kot tudi psl. **ę* in **e*, kar je značilno za sbcsl. spomenike. Prav tako ne preseneča pojavljanje znaka *ɛ* na mestu izvornega **č* (ekavski refleks jata). Pravopisno pravilo Kostenečkega v tem primeru nima uporabne vrednosti.

4.1.6 Še v najstarejših sbcsl. spomenikih se je znak *ы* redno pojavljjal na etimološkem mestu, na prehodu med 12. in 13. st. pa lahko zasledimo prehod **y* > *i* za zanjenebnimi soglasniki (*k*, *g*, *h*); ta glasovna spremembra kasneje zajame glas **y* v vseh položajih (Belić 1960: 73–74). Znak *ы* se v besedilih ohranja po tradiciji, o čemer priča tudi zamenjevanje znakov *ы* in *и* (Ivanova 2000: 10–11).

4.1.6.1 Po Kostenečkem je znak *ы* druga izmed črk, ki jih v srbskih besedilih običajno ne najdemo več: pisci ne zaznavajo razlike med znakom *ы* ter znakoma *и* in *ї* (pišejo *ы* na mestu *и* in obratno). Kostenečki razlikovalno navaja samostalnike s končnim *ы* pri tož. mn. samostalnikov m. o-skl. (*ѧղին պրաբակի, լինկի, խրաբրի* itn.) proti oblikam s končnim *-и* (prim. *ѧղին ստի լմիտե և բնի* ‘sveti apostoli molite se Gospodu’; Koste-

nečki v tem primeru obravnava končni **-и** kot **мат'коно [писме]** – verjetno v pomenu zvalnika mn. [enako im. mn.]). Kot drugi primer za razlikovanje znakov **ы** in **и** Konstantin navaja oblike **единородныи съ єнъ** (‘edinec’ z dol. obl. prid. **единородънии** in **сы**, m. im. ed. akt. part. prez. atem. glagola **byti*) proti **единородныи съ** (‘edinci’ v im. mn.; kaz. zaimek **съ** v m. im. mn., torej **си**). Konstantin meni, da z zapisom **единородный съ** (ko se le-ta nanaša na Jezusa Kristusa) nekateri – po nestorianski hereziji – delijo Gospoda na dve osebi. Sledita še razliki med **ты** (os. zaimek ***ty** v im. ed.) in **ти** (kaz. zaim. ***tъ** v im. mn.) ter **блудѣте ψы** (‘pazite se psov’; **ψы** v tož. mn.) proti **зрите ψи** (‘glejte, psi’; **ψи** v zval. mn. [enako im. mn.]; »Skazanije«: 401–402). Kostenečki uvršča znak **ы** med črke, ki niso niti načelovalne niti vladajoče (»Skazanije«: 404, 412).

4.1.6.2 V »Slovesih« je znak **ы** obravnavan kot **повелительно и исполнительно [писме]**, dejansko pa prikaz zapisa znaka **ы** ustreza sistemu iz »Skazanija«. Poleg primerov za lažje razlikovanje med samostalniškimi oblikami m. spola v im./zval. mn. in tož. mn. ter že opisanih primerov iz »Skazanija« se v »Slovesih« nahajajo še naslednji ponazoritveni primeri²⁵ za pravilno zapisovanje znaka **ы**: v samostalnikih m. sp. – **daj. ed.** (къ **исовы**), **ород. mn.** (съ **агглы**, апелы itn.) in **тоž. mn.** (автор imenuje tožilniške oblike **спбъено**; primeri: **зъбы**, **власы** itn.); v samostalnikih ž. sp. – **rod. ed.** (ѡ /.../ **свръбы**, **тъсноты**, **клетвы**, **веригы** itn.) in **тоž. mn.** (въ/на **прѣсы** **Ісѹзы**, **ѹскы** itn.); v določnih oblikah pridevnikov m. sp. – **im. ed.** (**дъврыими**, **благыми**, **добродѣтелными** itn.); v im. os. zaimkov (**ты**, **мы**, **вы**) in v tož. os. zaimka **мы** – **ны**, **наны**; v obliku glagola ***имѣти** (1. mn. sed.) – **йманы**; v sredini besede – **погыбе**, **рыках**, **възывах**, **бытие**, **пытаніе** itn. (»Slovesa«: 211–212, 215).

4.1.6.3 Pod vplivom doslednega zapisovanja starih **ќ** in **ќ** z znakom za palatalni polglasnik **ќ** (od druge polovice 12. st. naprej), ki postane ena izmed značilnosti »raškega« pravopisa, se začne tudi znak **ты** zapisovati kot **ы** (enako v »resavskem« pravopisu); le-ta naj bi se že v 12. st. po svoji glasovni vrednosti popolnoma izenačil z vrednostjo znaka **и** (Đordić 1971: 71–72).

V Prz se znak **ы** večinoma zapisuje na mestu stcsl. **-ты-** in **-ти-** (že v stcsl. so se začele poleg končnic z **-тии-** v posameznih sklonih trde imen.-zaim. sklanjatve pojavitati kontrahirane končnice: ***-уji-/ујь > -y(-)**; Babić 2000: 281), vendar pa ga najdemo tudi na mestu stcsl. **-и-** in **-ии-** (ravno poslednji primeri so najbolj zanimivi za analizo). Analizo zapisovanja znaka **ы** na mestu stcsl. **-и-** in **-ии-** dopoljujejo primeri znaka **и** na mestu psl. ***y** (oz. stcsl. **ты**).

a) Znak **ы** se nahaja na mestu ***i** v osnovi sam. oblik **нєвѣрѹиць** 149^r/18, **прѣкви** 154^v/14.

Znak **ы** se zapisuje na mestu stcsl. **-и-** in **-ии-** tudi v končnicah samostalniških oblik – v **m. im. mn. хрисѹволы** 148^v/8; **власѹвичы** 154^v/18 (m. jo-skl. stcsl. **мажи**); **m. mest. mn. хрисѹволы** 148^v/4 (m. jo-skl. stcsl. **мажиխъ**); **ž. mest. ed. кѹки** 155^v/8 (ž.

²⁵ Pričujoča shema je rezultat poskusa sistematizacije izjemno neurejenih pravil o pisaju znaka **ы** (»Slovesa«: 211–217).

ja-skl. stcsl. *дѹши*); v končnicah pridevniških oblik – m. tož. ed. [primern.] *полѹны* 150^v/24 (imen. skl. stcsl. *мѹни* ter predpona **po-*; sb. *pomanji*); – m. im. mn. твѹдьы 148^v/8; *вѹдьы* 151^r/2, 155^r/4 (prid. imen. skl. trde osnove stcsl. *вѹгати*); [primern.] *вѹкъ* 151^r/6, 7 (imen. skl. stcsl. *вѹште*/imen.-zaim. skl. *вѹштеи*; Babić 2000: 282) – zapis z -*и* je verjetno na mestu končnice m. im. mn. prid. mehkikh osnov stcsl. -*и/-ии* (sb. *veći*).

Znak *ы* se pojavlja v naslednjih oblikah zaimkov: m. orod. ed. *нѹмь* 150^v/10 [protiprimer: *нѹмь* 153^r/8] (stcsl. *имь/съ имь*; sb. *njim*); rod. mn. *нѹ* 149^r/22; 151^r/18; *нѹхъ* 156^v/10 (stcsl. *ихъ/нихъ*; sb. *njih* – v Prz sta pogostejši obliki *нихъ in ихъ*); mest. mn. *нѹ* 151^r/18 (stcsl. *ихъ/въ ихъ*; sb. *njih*); im. mn. *тѹзїи* 150^v/13; 150^r/1,11; 151^r/7; 151^v/4,13; 152^v/9–10; *тѹзи* 151^r/1 [protiprimer: *тѹзїи* 148^v/14] (stcsl. *ти*). Znak *ы* se nepričakovano nahaja v os. glag. obliku 3. ed. sed. *ѹчїны* 154^r/7 (prevladujejo oblike s končnim -*и*).

b) Primeri znaka *и* na mestu psl. **y* se pojavljajo v osnovi samostalniške oblike *добитъкъ* 149^v/15 ter v osnovi nekaterih glagolskih oblik – акт. part. perf. II. виљ 151^r/9; *вили* 155^r/23; os. glagolske oblike 3. ed. sed. *позиќа* 155^r/16; 3. mn. sed. *посијао* 153^r/15; *посијао* 155^r/12.

Znak *и* se na mestu psl. **y* pojavlja tudi v končnicah samostalniških oblik – m. orod. mn. *кáтѹни* 150^r/12–13; *порѹтици* 152^v/22–23 (m. o-skl. stcsl. *раѹты*); sr. orod. mn. *сéли* 150^r/12 (sr. o-skl. stcsl. *пакты*; -*и* se kot končica m./sr. orod. mn. ne pojavlja); v končnicah pridevniških oblik – m. daj. mn. *мáлини* 148^v/5; *сѹќини* 151^r/11 (prid. imen.-zaim. skl. trda osnova stcsl. *вѹгатыни*; temeljita analiza zapisovanja znaka *и* v Grošelj 2004a: 56–58).

4.1.6.4 Konstantinova razлага pravilnega zapisovanje znaka *ы* (na nevzglasnem položaju) je precej neurejena, saj temelji na nepreglednem naštevanju položajev, tj. končnic posameznih oblik, kjer naj bi se nahajal znak *ы*. S takšnim pravilom je Kostenečki verjetno hotel doseči, da bi se znak *ы* zapisoval tam, kjer se je pojavljal znak *ы* v stcsl. besedilih. Kljub temu pa se v Prz znak *ы* pojavlja na mestu stcsl. -*ы-*, -*ыи-*, -*и-* in -*ии-* (v primeru sam. ž. mest. ed. *ѹ* *кѹкъи* in m. im. mn. *влáстѹчики* označuje celo mehkost *č*). Prav tako se tudi znak *и* zapisuje na mestih, kjer bi po sbcsl. (ki sledi stcsl.) normi pričakovali *ы*.

5 Sklep

Pravopisna razprava »Skazanje« je nastala kot spis, ki poleg pravopisno-normativnih pravil vsebuje tudi didaktično-pedagoške elemente prenove pouka branja, pišanja ter verouka in družbenomoralni oris Srbije za časa Stefana Lazarevića. Tako kompleksna razprava, napisana v jeziku, ki ga krasijo grški retorično-stilistični vzorci, je dokaj nerazumljiva in nesistematična, kar zmanjšuje njeno uporabnost. Njeno uporabno vrednost dodatno omejuje dejstvo, da je bila namenjena predvsem reviziji verskonamembnih besedil, ki neposredno nadaljujejo tradicijo stcsl. kanonskih besedil v srbski redakciji cerkvene slovanščine. Spis »Slovesa«, ki predstavlja izvleček iz Kon-

stantinove pravopisne razprave in se omejuje le na pravopisna pravila, ponavlja dokaj nejasno podobo »Skazanija«. Velikokrat je očitno, da tudi sam sestavljalec »Sloves« ni pravilno razumel Kostenečkega (ponekod se pravopisni pravili razlikujeta). Pravilu iz »Skazanija« je običajno dodan nov spisek primerov, s katerimi sestavljalec izvlečka bolje ponazoriti zapisovanje določenega grafičnega znaka.

Z opisom zapisovanja črkovnih znamenj, ki temelji na ohlapni razdelitvi črk na (samo)načelovalne, vladajoče in podrejene, Kostenečkemu ni uspelo zajeti vse problematike zapisovanja določenega črkovnega znamenja²⁶ (etimološko načelo zapisovanja znaka, zapisovanje določenega črkovnega znamenja v predlogih, v predsamoglasniškem položaju, v določenih končnicah itn. – sploh tam, kjer določen znak nima posebne glasovne ustreznice). O majhni uporabnosti pravopisnih pravil Konstantina Kostenečkega priča tudi razlika med pravopisno normo, kot jo izkazuje »Skazanije« in »Slovesa«, ter dejansko rabo nekaterih grafičnih znamenj v »resavskih« besedilih (gl. Jerković 1980: 27–28).

Tudi na podlagi samega pravopisa Prz lahko sklepam, da prepisovalec prepisa DZ ni sledil pravopisni normi Konstantina Kostenečkega. Prz izkazuje v nasprotju s pravopisno normo Kostenečkega dokaj enostaven pravopis »resavskega« tipa. »Resavski« pravopis torej verjetno ni nastal na osnovi neke pravopisnonormativne »kodifikacije«, ampak se je skozi užus razvil v splošnoveljavni tip pravopisa. Temu stanju pa ustreza tudi pravopis v Prz, ki ga ne morem izpeljevati neposredno iz pravopisne norme Konstantina Kostenečkega. Prepisovalec Prz je bil pri upoštevanju kakršnihkoli pravopisnih tendenc svoboden in ponekod nedosleden (v tem se kaže verjetno prepisovalčevo nepoznavanje sbcsl. norme; sam jezik Prz je prav tako heterogena tvorba – lahko bi ga celo označil kot *koiné* sbcsl. elementov in prevladujočih inovativnih srbskih ljudskih jezikovnih značilnosti; gl. Grošelj 2004a: 131–140). Potrebno je omeniti, da je mogoče takšno podobo izkazoval tudi protograf DZ. Že z dejstvom, da spomenika jezikovno ne morem uvrstiti med sbcsl. besedila, se Prz odmika od norme Konstantina Kostenečkega (mogoče bi obravnava Hodoškega in Hilendarskega prepisa pokazala približevanje sbcsl. književni normi).

VIRI IN LITERATURA

- Bonjo St. ANGELOV, 1967a: За книжовното творчество на Константин Костенечки. *Из старатъта българска, руска и сръбска литература*. 162–199. София. Издателство на БАН 162–199.
- 1967b: Константин Костенечки – Сказание за буквите. *Из старатъта българска, руска и сръбска литература*. 200–230. София. Издателство на БАН 200–230.
- Vanda BABIĆ, 2000: *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- 2003: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

²⁶ Najboljšo ponazoritev pravilnega zapisovanja določenega pravopisnega znaka običajno predstavljajo primeri, ki so podani ob razlagi, ne pa razлага sama (op. R. G.).

- Milan BARTOŠ, 1975: Zbornik рукописа законика цара Стефана Душана. *Законик цара Стефана Душана I* (Струшки и Атонски рукопис). Београд: САНУ. 1–23.
- Aleksandar BELIĆ, 1960: Основи историје српскохрватског језика. I – Фонетика. Београд: Нолит.
- – 1962a: *Историја српскохрватског језика. Речи са деклинацијом.* Књ. II, св. 1. Београд: Научна књига.
- – 1962b: *Историја српскохрватског језика. Речи са коњугацијом.* Књ. II, св. 2. Београд: Научна књига.
- Varja СВЕТКО ОРЕШНИК, 1992: Н критикам Ramovševe interpretacije Brižinskih spomenikov: *ot zlodeine oblazti : od yzlaui boyige.* SRL 40/3. 269–289.
- Петър DINEKOV, 1962: Евтимий Търновски. *История на българската литература* (Том 1). 285–306. София. Издателство на БАН. 185–306.
- Aleksandra DERGANC, 1986: О morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice na cerkvenoslovansko slovničico Meletija Smotrickega. *Obdobja* 6. 319–325. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 319–325.
- Petar ĐORDIĆ, 1971: *Историја српске ћирилице.* Београд: Завод за издавање уџбеника. *Enciklopedija Jugoslavije* 7, R – Srbija. 1968. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod.
- Irena GRICKAT RADULović, 1965: Књижевни и културни рад Константина Филозофа. *Стара књижевност.* 476–479. Београд: Нолит. 476–479.
- – 1981: Језик Хodoшког преписа. *Законик цара Стефана Душана II* (Студенички, Хиландарски, Хodoшки и Бистрички рукопис). 155–166. Београд: САНУ. 155–166.
- – 1997a: Опште напомене о описима језика. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 25–27. Београд: САНУ. 25–27.
- – 1997b: Језик Призренског преписа. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 161–169. Београд: САНУ. 161–169.
- Robert GROSELJ, 2004a: *Analiza pravopisa v Prizrenskem prepisu Dušanovega zakonika z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega.* Ljubljana. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- – 2004b: *Razvoj srbskega pravopisa v srednjem veku* (priprava za referat – tipkopis). Ljubljana.
- Najda IVANOVA, 2000: *История на сръбския и хърватския книжовен език.* София. София: Университетско издателство »Св. Климент Охридски«.
- Milka Ivić, 1956: б у Душановом законику. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду књ. I.* 127–145.
- Pavle Ivić, 1991: *Из историје српскохрватског језика.* Ниш: Просвета.
- – 1998: *Преглед историје српског језика.* Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Vatroslav JAGIĆ, 1885–1895: Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке. *Изслѣдованія по русскому языку* (Том I). Санктпетербург.
- Vera JERKOVIĆ, 1972: Цветни триод штампарија из Мркшине Џркве. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду књ. XV/I.* 89–104.
- – 1974: Ортографија »Житија св. Симеона« од св. Саве. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду књ. XVII/I.* 103–120.
- – 1980: Средњовековне ортографске школе код Срба. 31. *Југословенски семинар за стране слависте.* 19–33.
- – 1983: *Српска Александрида* (Академијин рукопис бр. 352). Београд: САНУ.

- Gordana JOVANOVIĆ, 1989: *Константин Филозоф: Повест о словима (изводи) – Житније деспотова Стефана Лазаревића*. Београд: Просвета/Српска књижевна задруга.
- Kuko M. KUJEV (KUJEW), 1950: *Konstantyn Kostenecki v literaturze bułgarskiej i serbskiej*. Kraków: София: Български писател.
- 1980: Константин Костенечки. *Творци на българската литература* (Том I). София.
- Olga NEDELJKOVIĆ, 1965: Правопис »ресавске школе« и Константин Филозоф. *Стара књижевност*. 467–475. Београд: Нолит. 467–475.
- Dragoljub PAVLOVIĆ, 1965: Елементи хуманизма у српској књижевности XV века. *Стара књижевност*. 205–218. Београд: Нолит. 205–218.
- Marijan PAVČNIK – Anton PERENIĆ, 1996: *Praktikum za uvod v pravoznanstvo*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list RS.
- Mitar PEŠIKAN, 1977: Питања ортографске стандардизације и метода речничке обраде грађе српске редакције старословенског језика. *Јужнословенски филолог* XXXIII. 157–164.
- 1997: О међусобним односима верзија Душанова законика. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 11–24. Београд: САНУ: 11–24.
- Georgi PETKOV, 1974: Евтимий Търновски и школата му според »Сказание о писменех« от Константин Костенечки. *Търновска книжовна школа. 1371–1971*. 531–543. Велико Търново: Велико Търново. 531–543.
- Pavle POPOVIĆ, 1965: Житије деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа. *Стара књижевност*. 449–466. Београд: Нолит. 449–466.
- Призренски рукопис (фотографије). V: *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки: САНУ. 131–156).
- Jakob RIGLER, 1985: Ramovševa Morfologija slovenskega jezika. *SRL* 33/3. 335–349.
- Hans SCHULTZE, 1964: *Untersuchungen zum Aufbau des Skazanie o pismenech von Konstantin von Kosteneck*. Göttingen: Doktorska disertacija. Göttingen.
- Skazaniye* – Konstantin KOSTENECKI, 1423: *сказаниe издавленно в писменех*. V: Vatroslav JAGIĆ, 1885–1895: Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке. *Изслѣдованія по русскому языку* (Том I). 383–487. Санктпетербург. 383–487.
- Slovesa – сia словеса въкратцѣ*. V: Bonjo St. ANGELOV, 1967b: Константин Костенечки – Сказание за буквите. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. 211–223. София: Издателство на БАН. 211–223.
- Slovník jazyka staroslověnského I–IV*. Ur. J. Kurz [I–III], Z. Hauptová [IV]), 1966–1997. Praha: Academia.
- Aleksandar SOLOVJEV, 1928: *Законодавство Стефана цара Срба и Грка*. Скорје.
- Dimitrije E. STEFANOVIĆ, 1997: Опис Призренског рукописа. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 157–160. Београд: САНУ. 157–160.
- Alenka ŠIVIC DULAR, 1991: Slovenski jezik v soočanju s slovanskimi jeziki. *Zbornik slavistične društva Slovenije* 2. 59–85.
- Jože TOPORIŠIĆ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Đorđe TRIFUNOVIĆ, 1965: Сликовитост казивања Константина Филозофа. *Стара књижевност*. 460–466. Београд: Нолит. 460–466.

SUMMARY

The article gives a synthetic account of Konstantin Kostenečki's orthographic norm and its supposed influence on the Prizren Redaction of Dušan's Code (which is one of Serbian medieval Cyrillic monuments, written in the 15th–16th cc., i.e., at the time marked by the »Resava« orthographic norm). The author finds that, based on the analysis of the outline of the orthographic rules in the articles »сказание издавленно в писменех« in »сia словеса въкратцѣ« and on the writing of some characters in certain positions (та [a], є, и, е, ѫ, Ѣ, Ѫ, Ѯ, pajercík ['], ѩ [confused with є] in Ѥ [confused with Ѡ]) and of certain phonemic values (writing of ѡ and Ѽ) in the Prizren Redaction, that the Prizren Redaction of Dušan's code is marked by the orthography of the »Resava« type, which cannot be derived directly from Konstantin Kostenečki's orthographic norm. The author assumes that the »Resava« orthography probably was not based on an orthographic-normative codification, but was instead shaped through usage into a generally accepted type of orthography. In addition, the outline of the orthographic rules in »сказание издавленно в писменех« in »сia словеса въкратцѣ« were intended mostly for the revision of religious texts, which directly continue the tradition of the Church Slavic canonical texts in Serbian recension of Church Slavic. For this reason the Prizren Redaction as a legal text, in which elements from Serbian spoken language are predominant, is even further removed from Kostenečki's norm.